

Haváč, Ondřej

Národ v exilu

In: Haváč, Ondřej. *Exil a identita : posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku*.
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2022, pp. 184-233

ISBN 978-80-280-0036-3; ISBN 978-80-280-0037-0 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144921>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

7 NÁROD V EXILU

7.1 Identifikace s českým národem

V předcházející kapitole byly představeny způsoby, jakými se narátoři ve vyprávěních identifikovali s Československem (a následně Českou republikou), kterou opustili po srpnových událostech roku 1968. Stejně jako vztah účastníků výzkumu k bývalé vlasti prošel za padesát let proměnou i jejich postoj k Čechům žijícím spolu s nimi v rakouském a švýcarském exilu. V této závěrečné části knihy se zaměřuji na vztahy mezi jednotlivými exilovými vlnami v Rakousku a ve Švýcarsku. Dopady vyplývající ze vzájemných kontaktů těchto skupin byly zásadní pro identifikaci posrpnového exilu s českým národem jako celkem. Mým hlavním cílem v této kapitole je popsat, jak postoje narátorů – posrpnových uprchlíků – k rozdílným exilovým skupinám ovlivnily rekonstrukci jejich národní identity ve vyprávění. Analýzu pramenů jsem prováděl s ohledem na poslední ze tří hypotéz, kterou jsem v rámci sledované problematiky zformuloval:

Bylo to právě rozdílné vnímání národní identity, které vytvářelo mezi jednotlivými českými skupinami v exilu („osmačtyřicátníky“, „osmašedesátníky“, chartisty) vzájemnou nedůvěru a v některých případech až do dnešní doby přetrvávající antipatie. Ty byly v Rakousku znásobeny existencí a činností prorežimních menšinových spolků a organizací.

K jejímu zodpovězení jsem využil vedle nahraných rozhovorů i řadu archivních materiálů, od spolkového tisku⁶³⁰ přes memoárovou literaturu až po odborné stu-

630 V případě Čechů v Rakousku šlo o tisk hlavních menšinových organizací: *Vídeňské svobodné listy*,

die.⁶³¹ V této kapitole je rozebírán vztah mezi hlavními exilovými vlnami ve druhé polovině 20. století, aktivity významných českých spolků v Rakousku a Švýcarsku a aktuální postoje narátorů obsažené v nahraných rozhovorech. Musím nicméně zdůraznit, že se nejedná o soustavné zpracování historického vývoje českých menšin v obou zemích. Toto téma by svým rozsahem vydalo na samostatnou monografii. Jde mi primárně o představení těch jevů, které nejvíce ovlivnily identifikaci posrpnových uprchlíků s českým národem v exilu a jejich současný pohled na českou identitu. První část je věnována české menšině v Rakousku – jejímu vývoji, jednotlivým skupinám a jejich vzájemným vztahům, druhá sleduje obdobné otázky vzhledem k české menšině ve Švýcarsku.

7.2 Česká menšina v Rakousku⁶³²

Rakousko, a především Vídeň jako hlavní město podunajské monarchie, bylo magnetem pro desítky a stovky tisíc lidí přicházejících sem za prací ze všech koutů českých zemí. Už od druhé poloviny 19. století ve Vídni žila několikasettisícová komunita pocházející z českých zemí.⁶³³ Právě v této době se vytvořila síť nejrůznějších českých spolků, poskytujících příchozím možnost zapojit se zde do „národního života“. Patřil mezi ně například český Sokol, respektive Sokolská župa Rakouská, která měla před první světovou válkou 3 269 členů,⁶³⁴ nebo Školský spolek Komenský (založený roku 1872), který se staral a do dnešní doby stará o chod českých škol v Rakousku.

K výraznému oslabení této menšiny došlo po roce 1918, kdy v souvislosti se vznikem Československa odešlo z rakouského státu budovat novou republiku a hledat v ní uplatnění kolem 150 000 Čechů a Slováků.⁶³⁵ I přesto se v prvním poválečném sčítání lidu v roce 1923 přihlásilo k české obcovací řeči (*Umgangssprache*) přes

prorežimní *Vídeňské menšinové listy* a od roku 1982 vydávaný *Informační bulletin Kulturního klubu Čechů a Slováků v Rakousku* (později *Kulturní klub. Informační časopis Čechů a Slováků v Rakousku*). V případě krajanského hnutí ve Švýcarsku to byl *Zpravodaj* – z počátku informační bulletin pro posrpnové uprchlíky, který se následně vyvinul v časopis Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku.

631 K hlavním využívaným publikacím patřily: BASLER, H. – BRANDEIS, M. – KROUPA, J. – STAREK, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005*; VALEŠ, V. (ed.): *Doma v cizině. Pro krajanské hnutí ve Švýcarsku*; TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*; KONEČNÝ, K. – MOTLIČEK, T. (eds.): *Emigrace*.

632 Tato část vychází z upravené kapitoly v kolektivní monografii – HAVÁČ, O.: *Nelehké soužití*, s. 127–155.

633 GLETTLER, M.: *Die Wiener Tschechen um 1900*, s. 32.

634 První sokolská jednota mimo území historických českých zemí vznikla ve Vídni 3. 3. 1867 a byla pojmenována jako Vídeňský Sokol. Až později, po sjednocení s ostatními jednotami v Rakousku, došlo k vytvoření Sokolské župy Rakouské. Více WALDAUF, Jan: *Sokol. Malé dějiny velké myšlenky*. Luhačovice 2007, s. 128.

635 Tento počet zahrnuje podle Karla Brouska jak ty, kteří odcházeli oficiální cestou přes generální

79 000 obyvatel první Rakouské republiky.⁶³⁶ Zastřešujícím orgánem českých politických stran působících ve Vídni i jejich spolků se stala Menšinová rada, založená v roce 1923.⁶³⁷ Zásadní předěl v životě české menšiny, stejně jako v životech všech obyvatel Rakouska, představoval tzv. anšlus, tedy připojení Rakouska k Německu, k němuž došlo 12. března 1938. Asimilační tlak na menšinu rostl. Do roku 1942 byla naprostá většina českých spolků ve Vídni rozpuštěna a jejich majetek přešel do správy státu. Dne 16. února 1942 byl rozpuštěn i Školský spolek Komenský. Represe ale zároveň vedly k většímu zapojování jednotlivých příslušníků menšiny do protinacistického odboje a ten tak dodnes patří k významné kapitole dějin vídeňských Čechů.⁶³⁸

Po válce došlo k dalšímu oslabení české menšiny v souvislosti s plánem československé vlády osídlit vyliďněné pohraniční oblasti nejen Čechy a Slováky žijícími v Československu, ale také krajanů ze zahraničí. Ve Vídni byl za účelem reemigrace krajanů zřízen na jaře 1945 Československý komitét, později přejmenovaný na Československý ústřední výbor.⁶³⁹ Nicméně reemigranti se po svém příjezdu do Československa setkávali s řadou problémů. V pohraničí na ně pohlíželi v lepším případě jako na cizince, v horším jako na vetřelce a přivandrovalce. Mnozí z nich se brzy vrátili zase zpět do Rakouska a celá akce tak zůstala daleko za očekáváním československé vlády; z původně plánovaných 42 000 reemigrantů z Rakouska se do roku 1947, kdy reemigrace skončila, usadilo, převážně v pohraničí, 11 117 krajanů.⁶⁴⁰ Reemigranti byli pak mezi prvními, kteří republiku opouštěli po „Vítězném únoru“.

konzulát ve Vídni a kterých bylo podle statistiky 105 256, tak i přibližně 40 000 až 50 000 Čechů a Slováků, kteří se vraceli tak říkajíc na vlastní pěst. Viz BROUSEK, K.: *Wien und seine Tschechen*, s. 34.

636 O počtech Čechů a Slováků v Rakousku viz SUPPAN, Arnold: *Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert*. München 1983, s. 23. Více na toto téma BROUSEK, K.: *Wien und seine Tschechen*.

637 V meziválečném období působili ve Vídni sociální demokraté, lidovci a národní socialisté. O Menšinové radě viz blíže ČEŠKA, Ota: *Menšinová rada české a slovenské větve v Rakousku*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005*, s. 352–355.

638 Kromě české sekce Komunistické strany Rakouska, se kterou spolupracovali i členové jiných stran a bezpartijní, se do akcí namířených proti nacistickému režimu zapojila skupina katolíků vedená páterem Josefem Pojarem, který byl jednou z nejvýraznějších postav českého odboje vůbec. Obě skupiny byly odhaleny gestapem a řada jejich členů skončila ve vězení nebo koncentračních táborech. Odbojem Čechů v Rakousku a ve Vídni se zabývá například Karl Brousek ve svém příspěvku v knize *Tschechen in Wien*. BROUSEK, Karl: *Die falsche Behm. Vom Widerstand der Wiener Tschechen*. In: Wonisch, R. (ed.): *Tschechen in Wien. Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation*. Wien 2010, s. 129–154.

639 HEROLDOVÁ, I.: *Reemigrace*, s. 287.

640 Tamtéž, s. 294.

7.2.1 „Vítězný únor“ a rozkol v menšině

Události kolem únorové vládní krize v Československu v roce 1948⁶⁴¹ pochopitelně nemohly zůstat bez odezvy ani mezi Čechy žijícími v Rakousku. Ostatně snaha získat rozhodující vliv ve zdejší menšině prostřednictvím ovládnutí Československého ústředního výboru, ve kterém byly po válce zastoupeny různé politické strany a spolky,⁶⁴² byla patrná již od vítězství komunistů ve volbách v Československu v roce 1946. Ovšem s rostoucím tlakem z Prahy rostl i odpor jednotlivých nekomunistických zástupců ve výboru. Česká menšina se začala nezadržitelně rozdělovat. Naplno se rozkol projevil právě v únoru 1948, kdy stejně jako v Československu vznikl i ve Vídni akční výbor Československého ústředního výboru v čele s komunisty Aloisem Burešem a Karlem Olivou, kteří se pokusili výbor „reorganizovat“ a vytvořit tak novou střechovou organizaci vídeňských Čechů pod úplnou kontrolou komunistů. Tento krok vzbudil v menšině značný odpor a nevoli.⁶⁴³

I přes snahu nového vedení v Praze získat vedoucí představitele menšiny na svou stranu⁶⁴⁴ se nepodařilo sjednotit menšinu pod vedením komunistů. Stále ostřeji proti snahám českých komunistů ve Vídni začala vystupovat skupina sociálních demokratů kolem Josefa Jíravy, který později patřil k jedněm z nejhlasitějších odpůrců nového československého režimu. Jejím hlavním tiskovým orgánem se postupně staly *Vídeňské svobodné listy*, jejichž šéfredaktorem byl sociální demokrat Josef Petruš.⁶⁴⁵ Vlivem rostoucích neshod a prohlubující se nedůvěry se Československý ústřední výbor rozpadl. Místo požadované jednoty se mezi vídeňskými Čechy začaly vytvářet dvě navzájem nepřátelené skupiny, které se definovaly na základě svého vztahu ke komunistické vládě v Praze.

V květnu 1948 založili komunističtí funkcionáři ve Vídni *Vídeňské menšinové listy*, které se staly poté, co se nepodařilo obnovit zastřešující organizaci, hlavním tiskovým orgánem hájícím politiku nového československého vedení. V následujícím roce vzniklo Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, které zaujalo vedoucí

641 O vládní krizi, po které se ocitla moc v zemi v rukou komunistů a země samotná v sovětské sféře vlivu, pojednává detailně kniha: KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997.

642 V Československém ústředním výboru byly zastoupeny tyto politické strany a spolky: Československá strana socialistická, Československá strana národně sociální (spolek Barák), Československá strana lidová (Sdružení katolických spolků), Československá sekce Komunistické strany Rakouska, Osvobozené političtí vězňi, Sokol a Svaz živnostníků. In: VALEŠ, V.: *Vídeňští Češi včera a dnes*, s. 113–114.

643 HALLAMA, P.: *Der Siegreiche Februar 1948 und die Anfänge des Kalten Krieges unter den Tschechen in Wien*, s. 161.

644 Mezi propagační akce vlády patřil například zájezd více než 700 vídeňských Čechů do Prahy v květnu 1948.

645 *Vídeňské svobodné listy* jsou noviny vídeňských Čechů vydávané od roku 1946 až do současnosti. Po únorovém převratu v Československu patřily k hlavním menšinovým periodikům vystupujícím ostře proti komunistickému režimu. Byly a dodnes jsou hlavním tiskovým orgánem Menšinové rady české a slovenské větve v Rakousku.

pozici mezi menšinovými spolky s kladným postojem ke komunistickému Československu. Sdružení bylo díky svým zakladatelům, členům Československé sekce Komunistické strany Rakouska, od začátku pod vlivem jak československé, tak i rakouské komunistické strany. Nicméně díky výhodám, které nabízelo, a podpoře ze strany pražského režimu se brzy vyvinulo ve velkou organizaci, jež měla v roce 1952 přibližně 5 000 členů ve 24 odbočkách nejenom ve Vídni – čtyři odbočky existovaly ve Štýrském Hradci (Graz), Linci (Linz), Vídeňském Novém Městě (Wiener Neustadt) a Berndorfu. Vliv tak podle odhadů mělo na zhruba třetinu české menšiny.⁶⁴⁶ Sdružení úzce spolupracovalo s Československým ústavem zahraničním, který byl po únoru 1948 přeměněn ve výkonný orgán Ministerstva zahraničních věcí ČSR, díky čemuž mohlo Sdružení zajišťovat svým členům řadu výhod.⁶⁴⁷ Postupně se k němu přidaly spolky jako Vlastenecká omladina, Národní dům, Klub československých turistů, SK Slovan a především Školský spolek Komenský ve Vídni, čímž se místní české školství ocitlo pod dohledem komunistického režimu. České školy (později už jen jedna škola) byly subvencovány z Prahy a děti se tak učily ještě v osmdesátých letech z učebnic, ve kterých figurovaly sovětské tanky a pětícípé hvězdy.

V reakci na založení a aktivity prorežimního Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku se brzy začal sjednocovat i protirežimní proud, jehož předním tiskovým orgánem, tvrdě kritizujícím nové poměry v Československu a pražský režim, byly *Vídeňské svobodné listy*. Mezi hlavní představitele této skupiny patřil již zmíněný sociální demokrat a člen vídeňského zastupitelstva Josef Jírava. V roce 1951 byla ustavena, respektive obnovena, Menšinová rada české a slovenské větve v Rakousku, jako střežová organizace, která pod sebou sdružovala spolky, jež odmítaly spolupracovat s komunistickým režimem v Československu. Patřily sem spolky jako České srdce, Jednota Máj, Dělnická tělovýchovná jednota nebo Akademický spolek ve Vídni. Ve složité situaci se na počátku padesátých let ocitla organizace místního Sokola, kterou chtěly na svou stranu získat obě znesvářené skupiny.⁶⁴⁸

646 VALEŠ, V.: *Vídeňští Češi včera a dnes*, s. 115.

647 Šlo o snadnější získání víz či možnost se zúčastnit hromadných zájezdů do českých měst, rekreačních pobytů nebo dětských táborů v Československu. Do Vídně byly zvány české divadelní soubory, populární zpěváci nebo třeba folklorní soubory. Sdružení a na ně napojené menšinové spolky pořádaly promítání československých filmů, plesy a různé besedy. Viz BROŽÁK, Miroslav: *Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005*, s. 356–357.

648 Vše vyvrcholilo na mimořádné valné hromadě Sokolské župy rakouské v roce 1952 konající se v Národním domě, kde se po bouřlivém jednání odtrhly od Sokolské župy rakouské jednoty Sokola I–V a X, jejichž zástupci valnou hromadu opustili a přidali se ke Sdružení Čechů a Slováků. Ve Vídni tak *de facto* vznikly dvě sokolské organizace, jejichž členové – až na výjimky – s druhou „nepřátelskou“ skupinou nekomunikovali a kontakty udržovali jen v rámci své zastřešující organizace. Pokud byl někdo členem Sdružení, bylo nemyšlitelné, aby chodil cvičit do jednoty Sokola spadající pod Sokolskou župu rakouskou a naopak.

Ke které zastřešující organizaci se spolek přidal, záleželo většinou na jeho funkcionářích. Nicméně jak uvádí Vlasta Valešová, situace uvnitř spolků nebyla úplně jednoznačná a řada členů se neshodovala s postojem svých představitelů svého vedení. Nedá se tak tvrdit, že se menšina rozdělila na „komunisty a demokraty“. Stávalo se například, že někteří příslušníci protirežimně zaměřených spolků v nich zůstávali spíše z tradice a své funkcionáře za jejich zarputilé postoje k Československu kritizovali. Na druhou stranu se zase někteří Češi ve Vídni přidali k prorežimním spolkům jen na základě výhod kvůli výhodám, které nabízely, přičemž ale s děním v Československu nesouhlasili a jeho komunistickou vládu zásadně odmítali. Dalším faktem, který boří představu vídeňských Čechů rozdělených výhradně do dvou zneprátených bloků, je existence velmi početné skupiny v jejich řadách, která se odmítala přidat ke zmíněným menšinovým organizacím. Zachovávala „neutralitu“ a odstup jak vůči českým spolkům, tak vůči Československu. Přitom tato skupina krajanů rozhodně nebyla zanedbatelná – odhaduje se, že představovala 30 až 40 % české menšiny v Rakousku.⁶⁴⁹

7.2.2 Poúnorový exil v Rakousku

Únorové události roku 1948 nepřímo ovlivnily život české menšiny v Rakousku ještě jiným, ovšem stejně zásadním způsobem. Převzetí moci komunisty v Československu totiž zapříčinilo novou emigrační vlnu. Odhady velikosti této „poúnorové emigrace“ se různí, podle Pavla Tigrida v jeho knize *Politická emigrace atomového věku* čítala kolem 60 000 osob,⁶⁵⁰ podle Vlasty Valešové, která vychází z materiálů archivu Ministerstva zahraničí ČR, opustilo Československo do začátku prosince 1948 kolem 16 000 osob. Jejich počet se potom do roku 1951 zvýšil na zhruba 25 000.⁶⁵¹ Tato převážně politická exilová vlna byla charakterizována účastí prominentních politiků poválečné třetí republiky (Bohumil Laušman, Hubert Ripka a další) a lidí, kteří v novém režimu byli (anebo mohli být) pronásledováni kvůli svému přesvědčení či povolání. „Velké množství exulantů se rekrutovalo z příslušníků inteligence, kteří volili svobodu přesvědčení před duchovním útlakem v době poúnorové.“⁶⁵² Většina prchajících po překročení československé státní hranice skončila nejprve v uprchlických táborech v západním Německu, odkud se snažila dostat co nejdříve dále na Západ (do Francie, Švýcarska, Spojených států nebo Kanady).

649 Více o formování menšiny po roce 1945 v knize: VALEŠ, V.: *Vídeňští Češi včera a dnes*, s. 113–119.

650 TIGRID, P.: *Politická emigrace v atomovém věku*, s. 53.

651 VALEŠ, Vlasta: *Českoslovenští uprchlíci a jejich soužití s vídeňskými Čechy*. In: táž (ed.): *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. / Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert*. Praha 2002, s. 54.

652 TRAPL, Miloš: *Exil po únoru 1948. Počátky československé organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc 1996, s. 6.

Vídeň a vůbec celé Rakousko v této době nebyly pro uprchlíky zcela bezpečné. Rakousko bylo spravováno vítěznými mocnostmi, mezi které patřil i Sovětský svaz, jehož okupační zóna sousedila s Československem. Navíc na jeho území působila řada tajných služeb, včetně té československé, které se mimo jiné podařil v prosinci 1953 únos předního sociálního demokrata Bohumila Laušmana zpátky do Československa.⁶⁵³ O tom, že se únosy mohly týkat i obyčejných lidí, a o těžkých začátcích v Rakousku v polovině padesátých let vyprávěla paní Ilona Mühlbergerová (rozená Žmolová).⁶⁵⁴

Z výše uvedených důvodů si tehdy Rakousko za svůj nový domov zvolilo pouze asi 1 200 osob, tedy zlomek z celkového počtu několika desítek tisíc pouónorových uprchlíků. I tak se ale mezi touto skupinou našli lidé, kteří se výrazným způsobem zapojili do života tamější české menšiny (především jejího antikomunistického křídla). Zde nemohu nezmínit Josefa Jonáše, pozdějšího dlouholetého šéfredaktora *Vídeňských svobodných listů*. České spolky pro řadu nově příchozích představovaly alespoň částečné spojení s jejich bývalou vlastí. Tak tomu bylo i u rodiny Žmolových, jimž spolková činnost pomáhala do jisté míry kompenzovat ztrátu domova:

*„Takže jsem přišla do české školy, tak to přece jenom bylo lehčí. A naši potom v Sokole a v pěveckém sboru našli takovou určitou náhradu za to, co ztratili. Angažovali se tam teda tak naplno, že maminka byla vedoucí žactva. Já jsem to potom převzala po ní. A taška byl župní vzdělavatel.“*⁶⁵⁵

Pro pouónorové uprchlíky, kteří se snažili navazovat na tradice demokratického Československa, byli ztělesněním ideálů Tomáš G. Masaryk, prezident Osvoboditel, a jeho nástupce Edvard Beneš, prezident Budovatel. Exulanti se aktivně účastnili spolkového života – cvičili v Sokole, pořádali oslavy vzniku republiky nebo zpívali v českých pěveckých sborech. Jejich postoje byly spojeny s československou demokracií, která byla zadušena během krátké existence republiky hned dvakrát – mnichovskou dohodou a „Vítězným únorem“. Naprostá většina pouónorového exilu zásadně odmítala komunistický režim i spolupráci s těmi, kteří jej v zahraničí podporovali či nějakým způsobem s pražským vedením spolupracovali. Hlavní cíl, který politická emigrace sledovala, výstižně charakterizoval Pavel Tigríd: „*Politická*

653 Osobnosti Bohumila Laušmana, jeho pohnutému životu a jeho roli v sociální demokracii, se věnují kromě jiných i historici z katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci – profesorka Jana Burešová a profesor Miloš Trapl. Společně vydali knihu: BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Bohumil Laušman. Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu*. Olomouc 2009.

654 Rodina Žmolových přišla do Vídně v roce 1956. Ač byli oba rodiče Češi, narodili se za hranicemi českých zemí – otec ve Vídni a matka v Chicagu. Poznali se za druhé světové války v Lipově na Moravě a tam se jim po několika letech narodila dcera Ilona. V rozhovoru zmínila narátorka situaci, kdy jejím rodičům poslali příbuzní z Čech varování, že celé rodině hrozí únos zpátky do Československa. Viz Soukromý archiv autora, rozhovor s Ilonou Mühlbergerovou, Vídeň 19. 9. 2013.

655 Tamtéž.

*emigrace obvykle usilovala (pokud nerezignovala nebo neztučněla) jen o jediné: o rozklad, pád a rozdrčení té státní moci, která ji vytvořila.*⁶⁵⁶ V Rakousku vznikl mezi odpůrci a podporovateli režimu v padesátých letech hluboký příkop. Pražské jaro a posprnový exil, k němuž náleželi i členové komunistické strany, celou situaci ještě více zkomplikoval.

7.2.3 Jaro a srpen roku osmašedesát

Změny, které následovaly po odvolání Antonína Novotného z pozice generálního tajemníka ÚV KSČ v lednu 1968, pozorovali čeští krajané v Rakousku s očekáváním, nadějemi ale i obavami. Například ve *Vídeňských svobodných listech* vyšel 2. srpna 1968 na přední straně obsáhlý článek „Svět hledí k Praze – konference v Čierne nad Tisou“, věnovaný jednáním československých a sovětských komunistů.⁶⁵⁷ Hned vedle něj byl komentář Josefa Jonáše „Protestujeme!“, který popisoval a zároveň obhajoval reformní změny v Československu těmito slovy: „*Je to jedinečný a statečný pokus o obrodu komunismu, o novou cestu komunistické diktatury. [...] Všechny ty měsíce letošního roku, po které se zatajeným dechem sledujeme tento vývoj, jsou jedinečným vysvědčením politické, ba státnické moudrosti československého lidu.*“⁶⁵⁸

O to větší rozhořčení vyvolal u české menšiny v Rakousku vpád vojsk Varšavské smlouvy na území Československa v noci na 21. srpna 1968. Dokonce i prorežimní *Vídeňské menšinové listy* na úvodní straně otiskly dva dny po invazi článek nazvaný „Vraťte ČSSR nezávislost!“, který začíná slovy: „*Je to neuvěřitelné, ale stalo se skutkem.*“⁶⁵⁹ V obou táborech rozdělené menšiny zavládla obrovská míra solidarity s okupovaným Československem. Jednotná ve svých postojích však česká menšina dlouho nezůstala. Články v dalších číslech *Vídeňských menšinových listů* se již omezovaly spíše na popis probíhajících událostí bez zásadnějších komentářů a s postupem času byl stále patrnější příklon redakce a vůbec celého Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku k formujícímu se normalizačnímu vedení v čele s Gustávem Husákem. Brzy se tak s novou intenzitou projevívaly tradiční konflikty. Už v září 1968, v reakci na článek prorežimních *Vídeňských menšinových listů*, ve stati nazvané „Moskva a my“ s rozhořčením napsal Josef Jonáš: „*Zbaběle mlčet, dívat se na znásilňování lidu, čekat až jak to dopadne a potom se přidat na stranu vítěze, přidat se na stranu toho, kdo naši vlast a národ ničí a znásilňuje, kdo lidu bere i ten kousek svobody, který si poslední týdny vybojoval! Ani stopy studu nad doporučováním tohoto*

656 TIGRID, P.: *Politická emigrace v atomovém věku*, s. 11.

657 *Svět hledí k Praze – konference v Čierne nad Tisou*. *Vídeňské svobodné listy* 23, 2. 8. 1968, s. 1.

658 JONÁŠ, Josef: *Protestujeme!* *Vídeňské svobodné listy* 23, 2. 8. 1968, s. 1.

659 *Vraťte ČSSR nezávislost!* *Vídeňské menšinové listy* 23, 23. 8. 1968, s. 1.

*bezcharakterního postoje. Ani kousek hanby nad tím, že naše krajany navádí ‚Menšinové listy‘ ke zradě vlastního lidu.*⁶⁶⁰

V této emočně vypjaté atmosféře přicházeli do Rakouska a Vídně uprchlíci z Československa a česká menšina pochopitelně nezůstala stranou při poskytování pomoci, a to bez ohledu na vztah, jaký měla ta která její skupina k režimu v Praze. Menšinová rada stejně jako Sdružení Čechů a Slováků vyzývaly prostřednictvím svých „listů“ krajany k peněžitým sbírkám a zároveň nově příchozí informovaly o možnostech bezplatného ubytování, získání potravin, lékařského ošetření nebo krátkodobé práce. Redakce obou českých periodik začaly sloužit jako informační a poradenská střediska, v nichž se uprchlíci mohli dozvědět vše nezbytné o hostitelské zemi a místech, kde bylo možné získat pomoc, ať již materiální, nebo finanční. Zástupci menšiny jim radili také ohledně získání dokumentů potřebných k pobytu, popřípadě k vycestování do dalších zemí. Rakouský rozhlas vysílal řadu oznámení pro uprchlíky v češtině, rovněž za spolupráce se zástupci české menšiny. Pomoc nabízeli jednotlivci i celé krajanské spolky. Například Sokol v 10. vídeňském okrese dal k dispozici svoji halu jako bezplatnou ubytovnu, stejně se zachoval i Školský spolek Komenský, který zase poskytl budovu na ulici Quellenstrasse. Přitom na individuální úrovni bylo podobných „domácích ubytoven a jídelen“ a finanční i materiální podpory bezpočet. Pomoc české menšiny uprchlíkům byla v prvních měsících nenahraditelná. Narátoři, kteří prošli uprchlickým táborem Traiskirchen, velmi často vzpomínali na péči pátera Novotného. K těm, kterým pomohl, patřil i Vladimír Čevela, pozdější známý (byť neoficiální) fotograf české menšiny ve Vídni.

*„Nesmím zapomenout, že v tom Traiskirchenu byl farář, páter Josef Novotný, který je velice známý a který se tam kromě Charity staral o uprchlíky. Pomáhal k takovému startu těm, kdo šli do Vídně. Abychom mohli ve Vídni zakotvit. U mě to bylo konkrétně tím, že mi pomohl do Vídně, ale ne ke stolařské práci, ale k něčemu úplně jinému, co se týkalo železa.*⁶⁶¹

V prvních dnech a měsících po sovětské invazi se pomyslná ručička ukazující míru solidarity české menšiny s uprchlíky pohybovala velmi vysoko. Poměrně brzy se ale začaly vynořovat první neshody mezi nově příchozími a těmi, co přišli o dvacet let dříve, popřípadě ve Vídni žili již několikátou generaci, tedy starousedlíky.⁶⁶²

660 JONÁŠ, Josef: *Moskva a my*. Vídeňské svobodné listy 23, 6. 9. 1968, s. 1–2.

661 Soukromý archiv autora, rozhovor s Vladimírem Čovelou, Vídeň 1. 10. 2011.

662 O tom, proč byla integrace nově příchozích do českých menšinových spolků komplikovaná a o důvodech, které vedly k tomu, že si „osmašedesátníci“ založili svoje vlastní spolky a vytvořili tak další skupinu české menšiny ve Vídni, se zmiňuje řada článků pojednávajících o posrpnové emigraci. Například BROUSEK, K.: *Wien und seine Tschechen*. Nebo VALEŠ, V.: *Českoslovenští uprchlíci a jejich soužití s vídeňskými Čechy*, s. 54–58. A také STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 195–208.

7.2.4 Rozdílný pohled na svět

Nejprve byli příchozí z Československa, tedy ti, kteří se rozhodli zůstat v Rakousku⁶⁶³ a požádali o azyl, vítání. Řada spolků si od nich slibovala rozšíření a omlazení své členské základny pro svoji členskou základnu. Většinou se totiž jednalo o mladé, vzdělané lidi do třiceti let, studenty nebo rodiny s jedním či dvěma dětmi. Byli mezi nimi umělci, vědci i prominentní politici pražského jara, které donutila opustit vlast počínající normalizace. Rakousko a Vídeň si za svůj domov (byť někdy kvůli svému povolání jen přechodný) zvolili lidé jako dirigent Martin Turnovský, zmiňovaný Přemysl Janýr, divadelní herečka Renáta Olárová, režisér Vojtěch Jasný a mnoho dalších v zahraničí žádaných odborníků.

Brzy se ovšem ukázalo, že vzájemné soužití bude komplikované. Na zhoršujících se vztazích se přitom podílela celá řada faktorů.⁶⁶⁴ U té části menšiny, která spolupracovala s československým režimem a která náležela do okruhu Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, docházelo, přes počáteční podporu uprchlíkům, postupně k přebírání oficiálních stanovisek (alespoň u jejich čelných představitelů) nového pražského „normalizačního“ vedení. Posrpnoví uprchlíci, a především ti z nich, kteří byli politicky aktivní, se tak v očích prorežimních krajanů stali „zrádci staré vlasti“. Spolupráce s touto částí menšiny a jejím Sdružením byla z pochopitelných důvodů nepřijatelná i pro exulanty z Československa.

O něco složitější byl vývoj vztahu mezi uprchlíky a demokratickým menšinovým proudem, který zastupovala Menšinová rada a který stavěl na ideálech první republiky. Nově příchozím z Československa, kteří zažili komunistickou diktaturu s povinnými průvody a manifestacemi, byly cizí spolkové aktivity oslavující československou státnost, prvorepublikové tradice i osobnosti. Případalo jim zbytečné účastnit se schůzí ve spolcích, kde se z jejich pohledu nic podstatného neřešilo, kromě pořádání plesů, zábav a vzájemných menšinových rozepří. Udržování českých tradic a účast na menšinových akcích pro ně neměly velký význam. O tom v rozhovoru vyprávěl i spisovatel Milan Ráček:

663 Naprostá většina nově příchozích přitom volila ke svému životu rakouské hlavní město. Podle výsledků sčítání lidu z roku 1981, které zveřejnil Rakouský statistický úřad, se k české obcovací řeči přihlásilo pouze 5 168 rakouských občanů, z nichž 4 057 žilo ve Vídni. Viz Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten, fond Pozůstalost Karla Mataly r. č. 27/1125. *Wohnbevölkerung 1981 mit österreichischer Staatsbürgerschaft nach ausgewählten Umgangssprachen und Bundesländern.*

664 Například STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 195–208. Jana Stárková, narozená v roce 1954 v Berlíně, uznávaná překladatelka, publicistka a historička, spoluzakladatelka Mezinárodní helsinské federace pro lidská práva. Dlouhodobě se věnuje nejen židovské problematice, ale také české menšině ve Vídni a obecně česko-rakouským vztahům v 19. a 20. století. Působila také řadu let na univerzitách v Brně, Praze a Vídni, podílela se na vzniku Výzkumného střediska pro historické menšiny (Forschungszentrum für historische Minderheiten) a v současnosti působí ve Vídeňském Wiesenthalově institutu pro studium holokaustu.

„Mně osobně ty spolky byly cizí. Ano, ty spolky jako České srdce nebo tak. Ty tradiční spolky nacvičovaly nějakou operetu a mělo to takový hodně nacionální charakter, a to byla věc, která mě neoslovila. Teprve až, dá se říci po roku sedmdesát osm, sedmdesát devět, když přišla další vlna emigrace... chartisté. Tak ti chartisté, s nimi přišlo pár velice zajímavých lidí, kteří se taky potom do toho spolkového života zapojili.“⁶⁶⁵

Pro posrpnové uprchlíky bylo důležitější rychle se začlenit do majoritní společnosti (jak po stránce jazykové, tak ekonomické) než slavit a udržovat české tradice. Řada starousedlíků však v této snaze o rychlou integraci viděla zradu české národní věci a ztrátu národního cítění, způsobenou neblahým komunistickým vlivem. Noví „emigranti“ byli v jejich očích ti, co se přizpůsobili životu v komunistickém Československu natolik, že z nich vyprchala národní hrdost, v horším případě tento „zvrácený komunistický režim“ pomáhali sami budovat. S touto kritikou se setkávali především exponovaní představitelé pražského jara, jako například Jiří Pelikán, žijící v Itálii. Přesvědčení, že uprchlíci opustili Československo proto, aby se dostali na „zlatý Západ“, bylo mezi starousedlíky velmi rozšířené a do jisté míry se shodovalo s propagandou pražského vedení. Slovo emigrant, ztotožněné s emigrací ekonomickou, dostalo pejorativní nádech a bylo spojováno s prototypem kariéristy bez vlasteneckého cítění, jehož jediným cílem bylo rychlé zbohatnutí. Navíc se mezi starousedlíky objevily zprávy o zneužívání pomoci, které se uprchlíkům dostalo ve dnech sovětské invaze. Podobné informace, z nichž se některé zakládaly na pravdě, jen zvyšovaly nedůvěru k nově příchozím. O „emigrantech v uvozovkách“ se zmiňuje i Milan Ráček:

„A dostávali taky, když se tam postavila celá rodina, i 400 [šilinků, pozn. autora] na týden a byli i tací – samozřejmě jsou to výjimky, ale my jsme o nich věděli – kteří nám hodně lezli na nervy, kteří si nakoupili všelijaké věci, nejenom oblečení, ale já nevím, magnetofony a všechno, co tenkrát frčelo. A pobýli tady tak dlouho, až na to měli peníze, až si na to jako vyžebrali, tak pak se sebrali a odjeli domů. Ale jak říkám, to nemělo s emigrací nic společného.“⁶⁶⁶

Na druhou stranu se řada Čechů a Slováků, kteří přišli do Vídně po srpnu 1968, odmítala začlenit do menšinového života z obavy před sledováním Státní bezpečností, jejíž agenti ve Vídni působili, aby tím neohrozili své příbuzné v Československu.⁶⁶⁷ I přes tato rizika existovala mezi částí nově příchozích touha se setkávat. Právě oni založili počátkem sedmdesátých let nové vlastní spolky.

Najednou byly spolky starousedlíků „konfrontovány s novým fenoménem: uprchlíci, kteří přišli do Rakouska po roce 1968, začali zakládat vlastní spolky, jejichž akce byly

665 Soukromý archiv autora, rozhovor s Milanem Ráčkem, Sitzendorf an der Schmida 14. 9. 2011.

666 Tamtéž.

667 Zajímavé je, že obavy před „špicly z Československa“ skrytými mezi nově příchozími existovaly i mezi některými starousedlíky, kteří proto s těmito „hospodářskými emigranty“ nechtěli mít nic společného. O složitých vztazích mezi oběma skupinami pojednává například MAYER, V.: *Tschechen in Wien*, s. 59–72.

hojně navštěvovány, přinášeli inovativní impulsy a brzy také disponovali svými vlastními – zprvu pouze v jednoduché úpravě vycházejícími – spolkovými bulletinými“.⁶⁶⁸ Nejdůležitějším spolkem mezi těmi, které vznikly v první polovině sedmdesátých let, se stal Kulturní klub Čechů a Slováků v Rakousku, který ve Vídni působí dodnes. Klub, založený 25. října 1974 v malé vídeňské kavárně Falstaff, brzy získal značnou prestiž a patřil k nejaktivnějším menšinovým organizacím.⁶⁶⁹ To bylo dáno jednak výraznou osobností spoluzakladatele Přemysla Janýra a jeho vazbami na čelné představitele rakouské SPÖ (mj. na spolkového kancléře Bruna Kreiského nebo Heinze Fischera, pozdějšího rakouského prezidenta), jednak aktivitami dalších členů a příznivců Klubu, mezi něž patřili takové osobnosti jako Vojtěch Jasný, Renate Olárová, Bohumil Brejcha, Martin Turnovský, Jindřich Lion a mnozí další. Klub se zaměřoval na pomoc nově přicházejícím uprchlíkům z Československa (mezi něž patřili od roku 1977 i signatáři Charty 77) a na pořádání kulturních akcí. Ty měly ovšem velmi často politický podtext, ať již se jednalo o přednášku Anastáze Opaska, autorské čtení Pavla Kohouta, nebo vystupování Jaroslava Hutky.

Nejvýraznější akcí s mezinárodním ohlasem, kterou Klub inicioval, se stalo slavnostní odhalení pamětní desky Tomáše G. Masaryka spolkovým kancléřem Brunem Kreiským 13. září 1982 za přítomnosti řady významných osobností rakouského veřejného života.⁶⁷⁰ V kontrastu s účastí předních rakouských veřejných činitelů byla zářející reakce zástupců ostatních českých menšinových spolků, kteří shodně pozvání odmítli a slavnosti se nezúčastnili. Dokonce se o této události ani nezmínil (s výjimkou jednoho nekomentovaného sdělení ve *Vídeňských svobodných listech* převzatého z *Wiener Zeitung*)⁶⁷¹ menšinový tisk. Pro většinu příslušníků „staré“ české menšiny byl přitom Masaryk obdivovanou osobností a ztělesněním ideálů, na nichž byl založen samostatný československý stát. Jejich nepřítomnost však představovala jasné sdělení posrpnovým exilovým skupinám. Tato neúčast byla nejen tichým vyjádřením nesouhlasu s aktivitami Klubu, ale také důkazem, jak hluboký příkop nedůvěry mezi starousedlíky a nově příchozími existoval.

Ovšem ani vzájemné vztahy rozdělené české menšiny nebyly úplně černobílé. Dvěma spolkům – knihovně Jirásek a spolku Vlast– se podařilo začlenit jak příslušníky „staré menšiny“, tak posrpnové uprchlíky z Československa. Knihovní spolek Jirásek, vedený českým sociálním demokratem a také dlouholetým vídeňským

668 STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 308.

669 O vzniku a jednotlivých aktivitách Klubu viz BASLER, Helena: *Kulturní klub Čechů a Slováků v Rakousku*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny. / Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe*. Wien – Praha 2006, s. 367–394.

670 Byli mezi nimi Heinz Fischer, v té době předseda poslaneckého klubu SPÖ, Herta Firnberg, rakouská ministryně pro vědu a umění, Georg Breuer, předseda CSSR-Solidaritátskomitee, a mnozí další.

671 *Vídeňské svobodné listy* 37, 16. 9. 1982, s. 2.

zastupitelem Ludvíkem Kolínem, navazoval na tradici dělnických knihoven, jaké ve Vídni vznikaly ve druhé polovině 19. století. Spolu se zmíněným spolkem Vlast (v květnu 1972 přejmenovaným na Nová Vlast), založeným Otou Koutným a Ludvíkem Kolínem na počátku sedmdesátých let,⁶⁷² se zaměřil především na pomoc nově příchozím po srpnu 1968, neboť „*neexistovala žádná krajanské organizace, která byla oficiálně ochotna a schopna těmto lidem pomoci*“.⁶⁷³ Obě organizace jim pomáhaly s vyřizováním nezbytných dokumentů potřebných pro trvalý pobyt, s hledáním zaměstnání a bytu, s žádostmi o udělení azylu či občanství nebo s přihlašování do kurzů německého jazyka. Přestože z hlediska členské základny to byly spolky malé, jejich pomoc a aktivity byly velmi vítané. Kromě posrpnových uprchlíků z Československa si koncem sedmdesátých let našli cestu ke spolupráci s těmito spolky i někteří signatáři Charty 77. Stejně jako tyto organizace projevily vůči uprchlíkům vstřícnost i některé sokolské jednoty. To vše ukazuje, že hranice mezi starousedlíky a novými příchozími nebyly tak nepropustné, jak by se podle některých indicií mohlo zdát, a že vzájemné antipatie se rozhodně netýkaly ve stejné míře celé české menšiny ve Vídni. Dobře toto konstatování dokládá i vzpomínka Gustava Líbala, který přišel do Vídně s rodinou v roce 1968 jako čtrnáctiletý.

*„Ze začátku se ti starousedlíci... Ale to bylo opravdu ze začátku, že kdo přišel z Československa, byl automaticky komunist. Ale to se hrozně rychle... To víte, oni tady žili už čtvrtou generaci a vy sem přijдете a najednou dostanete ještě pokud možno lepší místo než oni. Ale během velmi krátké doby to přestal být jakýkoliv problém. To všechno chodilo do jednoho Sokola.“*⁶⁷⁴

Stejně jako v případě rozkolu způsobeného „Vítězným únorem“, kdy ne všichni členové sdíleli v jistém smyslu radikální názory svých funkcionářů a byli schopni se v osobní rovině domluvit se členy „nepřátelského tábora“ (nehledě na to, že celá třetina menšiny zůstávala stranou obou skupin), ani po roce 1968 nezastávali konfliktní postoje vůči „těm druhým“ všichni Češi ve Vídni a již vůbec ne se s touž intenzitou.

7.2.5 Charta 77

Ač by se mohlo zdát, že téma Charty 77 a československého disentu do této knihy věnované posrpnovému exilu nepatří, v případě Rakouska tomu tak není. Přicházející chartisté totiž do značné míry ovlivnili místní českou menšinu i vztahy mezi jejími příslušníky a ovlivnili tak identifikaci exulantů s českým národem. Na začát-

672 Více o založení spolku Vlast viz STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 308.

673 KOUTNÝ, Ota: *Nová vlast – Rada národnostní skupiny Čechů a Slováků usedlých v Rakousku*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005*, s. 360.

674 Soukromý archiv autora, rozhovor s Gustavem Líbalem, Vídeň 22. 9. 2011.

ku stálo Prohlášení Charty 77, jehož text uveřejnila 6. a 7. ledna 1977 nejvýznamnější světová média, jako *Le Monde* nebo *The Times*, a které se setkalo v zahraniční s obrovskou odezvou. Stejně silnou reakci vyvolalo Prohlášení i v Československu, i když úplně jiného charakteru. Začalo zatýkání signatářů, domovní prohlídky, vyhazování ze zaměstnání, sledování a šikana Státní bezpečnosti.⁶⁷⁵ V odpovědi na perzekuce, jimž byli signatáři Charty vystaveni, prohlásil rakouský spolkový kancléř Bruno Kreisky již 18. ledna 1977, že jeho země je připravena poskytnout azyl všem chartistům, kteří se dobrovolně rozhodnou opustit Československo.⁶⁷⁶

Jako jeden z prvních využil nabídky pronásledovaný spisovatel Ivan Binar a spolu s manželkou a dvěma malými dětmi opustil 27. května 1977 zemi. Péčí o uprchlíky byl pověřen Přemysl Janýr spolu s Bruno Aignerem, který byl tajemníkem předsedy klubu SPÖ Heinze Fischera (a pozdějším prezidentovým tiskovým mluvčím). V praxi to znamenalo, že téměř na každého ze signatářů po příchodu do Rakouska čekal přímo na vlakovém nádraží Přemysl Janýr a byl jim hned od počátku v nové zemi se vším nápomocen. Takto svůj příjezd do Rakouska popsal Ivan Medek: „*Na nádraží byly připraveny televizní kamery a reflektory. Říkal jsem si, kdo to asi přijel? – Bylo to kvůli mně, Přemysl Janýr se mnou udělal interview pro rakouskou televizi a pak mi dal láhev vína, jogurt a bílou veku.*“⁶⁷⁷ Starost o finanční zajištění nově příchozích do rakouské společnosti připadla Bruno Aignerovi. Všichni signatáři dostali k dispozici malý byt, finanční podporu pro sebe i svou rodinu a možnost navštěvovat jazykové kurzy. Byla jim poskytnuta pomoc také při hledání zaměstnání. Na hrazení nákladů byl využit Uprchlíky fond OSN ve Vídni a na pomoc chartistům vláda vyčlenila částku tři miliony šilinků. Na otázku ohledně shánění finančních prostředků pro uprchlíky Bruno Aigner odpověděl:

„*Dnes by [získat prostředky, pozn. autora] bylo o hodně obtížnější. Tenkrát to nebylo tak obtížné, protože i byrokracie v Rakousku sdílela postoj Bruno Kreiskeho – musíme pomoci lidem v Československu.*“⁶⁷⁸

675 V *Rudém právu* byla článkem *Čí je to zájem* spuštěna denunciační kampaň proti signatářům Charty 77. Článek končil varovnými slovy: „*Kdo by našemu lidu v tom [v rozvoji socialismu, pozn. autora] chtěl překážet, porušovat zákony našeho socialistického státu, musí počítat s důsledky.*“ Viz *Čí je to zájem*. *Rudé právo* 58, 7. 1. 1977, s. 2.

676 Rakouský kancléř byl nucen svoji nabídku upřesnit poté, co mu československý velvyslanec týden po jejím zveřejnění předložil seznam osmi osob, kterých by se poskytnutí azylu mělo týkat. Režim v Praze počítal s jejich vystěhováním, na což Bruno Kreisky zareagoval slovy, že azyl bude poskytnut jen těm, kteří o něj dobrovolně požádají. Viz BINAROVÁ, Monika: *Charta 77 – ohlasy v zahraničí*. Týden 4, 6. 1. 1997, s. 14–15.

677 MEDEK, I.: *Děkuji, mám se výborně*, s. 84.

678 “*It would be much more difficult today. It was not so difficult because also the bureaucracy in Austria was guided by thinking of Bruno Kreisky – we have to help the people of Czechoslovakia.*” Soukromý archiv autora, rozhovor s Bruno Aignerem, Vídeň 20. 9. 2013.

Reakce rakouské veřejnosti byla vůči nově příchozím vstřícná, i když ne tak intenzivní jako v roce 1968. Vzpomínal na to třeba Přemysl Janýr ml., signatář Charty 77, který se dostal do Vídně v roce 1978:

„Daleko častěji jsem se naopak setkal s příznivými, vstřícnými postoji. [...] Tak hned při první návštěvě [dětského lékaře, pozn. autora] říkal: „To je dobře, že jste přišli. My tady potřebujeme takové lidi.““⁶⁷⁹

7.2.6 Nevítání bojovníci

Jiné to ovšem bylo s reakcí české menšiny, respektive starousedlíků a těch, kteří opustili Československo po únoru 1948. Obrovská pozornost věnovaná světovými i rakouskými médii Prohlášení Charty 77 mnohé krajany starší generace zaskočila. Ačkoli většina z nich aktivity českého disentu vítala a oceňovala statečnost jeho představitelů, kterou si zachovávali tváří v tvář tvrdým represím, na některé z nich, především na bývalé komunisty, pohlíželi starousedlíci s krajní nedůvěrou. Nemluvíme zde samozřejmě o prorežimním Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, které zaujímal k Chartě 77 jako celku postoj shodný s postojem československého vedení. Sdružení ve svých *Krajanských novinách* (dřívějších *Vídeňských menšinových listech*) kritizovalo jak aktivity signatářů Charty, které označovalo v duchu československé propagandy za „několik jednotlivců snažících se očernit svou zemi“,⁶⁸⁰ tak také rakouská média za „štvavou kampaň“ proti jejich severním sousedům. V Československu bylo dle názoru Sdružení mnoho věcí, které si naopak zasloužily uznání, například stavba pražského metra.⁶⁸¹ Pohled prorežimní části menšiny na Chartu a její signatáře se měnil jenom pomalu a ve své podstatě zůstal podobný až do pádu komunistického režimu. Zajímavý byl přitom postoj Školského spolku Komenský, který se staral o českou školu ve Vídni, finančně a materiálně podporovanou přímo z Prahy. Vzhledem k tomuto spojení s Československem odmítal spolek v některých případech přijímat děti českých a slovenských uprchlíků a ty proto musely chodit do škol rakouských. Situace se ovšem kvůli nedostatku žáků postupem času měnila a české děti začaly být vítány nehledě na politický profil jejich rodičů, jak to dokládá i případ Ondřeje Kohouta.⁶⁸²

679 Soukromý archiv autora, rozhovor s Přemyslem Janýrem ml., Vídeň 21. 9. 2011.

680 *K otázkám politických a sociálních práv*. Krajanské noviny 6, 24. 2. 1977, s. 5.

681 Krajanské noviny 6, 24. 2. 1977, s. 7.

682 Ondřejův syn Mikuláš byl zapsán do české školy po příchodu rodiny do Vídně v roce 1981. Dva roky po jejich příjezdu se dědeček Kohout rozhodl zajít do školy na Den otevřených dveří. Tam si prohlédl český slabikář s vítězným ruským tankem. Co z toho vzešlo, je pěkně popsáno v Kohoutových pamětech. Na tomto příkladu je nicméně patrné, že děti disidentů mohly být zapsány do české školy podporované z Prahy a že i averze vůči nově příchozím, zvláště ve městě, jako byla Vídeň, měla své meze. O české čítance *Máma, táta, já a Eda aneb česká abeceda*, jejíž vznik Pavel Kohout inicioval, Jiří

Nicméně trnem v oku byli signatáři Charty, kteří byli v minulosti členy komunistické strany (jako Pavel Kohout nebo Zdeněk Mlynář), i pro část české menšiny sdružené pod střešovou Menšinovou radou české a slovenské větve v Rakousku. Již z článku „Těžká krise komunismu“, který vyšel koncem ledna 1977 jménem celé Menšinové rady ve *Vídeňských svobodných listech*, je patrné roztrpčení z nebývalé pozornosti, kterou západní média projevila Prohlášení Charty 77 a osudům jejich signatářů, včetně bývalých komunistů. „Proto nemůžeme sdílet tak mnohé názory a tiskové kampaně vedené v západním světě ve prospěch těch, kteří si to nezaslouží. A proto je nám líto a jsme roztrpčeni tím, že ve svobodném tisku čteme příliš často pravdu překrucovanou, příliš často je zapomínáno na oběti žalářníků.“⁶⁸³ Obzvláště ostrých reakcí a odsuzování kvůli své politické minulosti se dočkal bývalý tajemník ÚV KSČ Zdeněk Mlynář, který na jaře roku 1977 odešel do rakouského exilu a poté působil jako pedagog na univerzitě v Innsbrucku. Díky svému postavení a kontaktům měl dveře otevřené i do nejvyšších kruhů rakouské politiky. V Archivu Bruna Kreiského je dodnes zachována jeho studie *Poznámky k politické situaci v Československu*, kterou vypracoval právě pro rakouského kancléře, a ten ji následně na Mlynářovu žádost přeposlal Willy Brandtovi, předsedovi západoněmecké SPD.⁶⁸⁴ Na Zdeňka Mlynáře jako vynikajícího znalce politické situace jak v ČSSR, tak v celém bývalém východním bloku, který „poskytoval nejlepší analýzy sovětského režimu“, vzpomínal během našeho rozhovoru i Bruno Aigner.⁶⁸⁵

Právě ze zájmu nejvyšších rakouských míst a médií o osoby, které byly z hlediska Menšinové rady spoluzodpovědné za zločinný komunistický režim v Československu, pramenilo zklamání a rozladění jejich členů. Jana Stárková ve své studii *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni* konstatuje, že pro lidi, kteří se angažovali v Menšinové radě i v rakouské SPÖ (mezi něž patřil například Josef Jonáš) a kteří najednou již nebyli vnímáni jako partneři, ale naopak byli odsunuti na okraj politického dění, to znamenalo „novou bolestnou realitu“.⁶⁸⁶ Přitom chartisté samotní netvořili jednotné uskupení, naopak se mnohdy jednalo o výrazné individuality, které nejenže před svým podpisem Charty 77 nesdílely stejnou minulost s ostatními signatáři, ale často také zastávaly rozdílné názory a stanoviska. Spojoval je především odpor proti husákovskému režimu a zážitek perzekuce, která po podepsání Charty následovala. Většinu z nich, jmenovitě například Ondřeji

Gruša napsal a kterou česká škola ve Vídni odmítla, se můžete dočíst v memoárech KOHOUT, Pavel: *Můj život s Hillerem, Stalinem a Havlem. Svazek II*. Praha 2011, s. 1503–1508.

683 *Těžká krise komunismu*. Vídeňské svobodné listy 32, 20. 1. 1977, s. 1.

684 Text má v němčině název *Anmerkungen zur politischen Lage in der Tschechoslowakei und zu den Möglichkeiten ihrer Entwicklung* a k dohledání je ve fondu: Bruno Kreisky Archiv Wien, VII.1 Länderboxen CSSR, Box 6, Charta 77, sg. 31/11.

685 Soukromý archiv autora, rozhovor s Bruno Aignerem, Vídeň 20. 9. 2013.

686 STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 320.

Kohoutovi, Ludvíku Kavínovi a Nice Brettschneiderové nebo Jiřímu Chmelovi,⁶⁸⁷ se přitom podařilo vybudovat novou a úspěšnou existenci v hostitelské zemi, a to jak díky velkorysé podpoře rakouské vlády, tak především vlastním úsilím a aktivitou. Jejich integrace byla podle hledisek formulovaných profesorem Heckmanem úspěšná. Ivan Medek ovšem v souvislosti se začleněním chartistů v Rakousku poznamenal, že obecnější porozumění pro tyto „nesourodé individuality“ u tradiční české menšiny, mající svůj počátek v časech císařství, nebylo možno očekávat.⁶⁸⁸

7.2.7 Češi jako národnostní menšina

Ovšem byla zde ještě jedna zásadní věc, která už tak rozštěpenou menšinu ještě více rozdělovala a v jistém smyslu rozděluje dodnes. Jak již bylo zmíněno v kapitole věnované integraci, v únoru roku 1976 vstoupil v platnost zákon o národnostních menšinách, pod který spadali i Češi ve Vídni a podle kterého měly při Úřadu spolkového kancléře vzniknout nařízením spolkové vlády tzv. poradní sbory pro národnostní menšiny. Poradní sbor pro Čechy se kvůli vzájemným antipatiím jednotlivých českých skupin dlouhá léta nedařilo ustavit. Ve svých vzpomínkách tento problém zmínil Heinz Tichy: „Příčinou byl především konflikt mezi starousedlíky a nově příchozími. Ten byl totiž někdy tak silný, že mně jako vedoucímu oddělení pro národnostní menšiny při Úřadu spolkového kancléře byla často kladena otázka, zda by ‚noví‘ neměli vytvořit národnostní menšinu, čímž by místo jednoho poradního sboru existovaly hned dva.“⁶⁸⁹ Sbor vznikl až po dlouhých letech, v roce 1994, což vypovídá o síle vzájemné nesmiřitelnosti, která přežila i pád komunistického režimu v Československu a která teprve pomalu doznívá v souvislosti s obměnou členské základny jednotlivých spolků. V poradním sboru byly zpočátku zastoupeny všechny hlavní skupiny české menšiny: Menšinová rada, Sdružení spolků Čechů a Slováků, dvojspolek Jirásek / Nová vlast a Kulturní klub.⁶⁹⁰ Rada problémů se vznikem českého poradního sboru odstranila, nicméně i dnes existují mezi některými zástupci men-

687 Jiří Chmel (* 1954), signatář Charty 77 a člen severočeského undergroundu, byl v roce 1982 v rámci akce Asanace donucen k odchodu do Rakouska. Zde poté založil „legendární vídeňský lokál“ Nachtasy, který se ve druhé polovině 80. let stal místem setkávání českých exulantů. Více viz KUNDRACÍK, Matěj: *Jiří Chmel. Azylant ve vlastním azylu*. In: Albright, M. – Wittlichová, L. (eds.): *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848–1989) / Messages home. Stories of Czechs who went abroad (emigration and exile 1848–1989)*. Praha 2012, s. 286–295.

688 MEDEK, Ivan: *Chartisté v Rakousku*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005*, s. 324.

689 TICHY, Heinz: *Česká národnostní menšina*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005*, s. 276.

690 Sdružení spolků Čechů a Slováků bylo vytvořeno jako zastřešující organizace prorežimních spolků, ale brzy je v Poradním sboru vystřídal Školský spolek Komenský a poté zaniklo. Více o jednotlivých členech Poradního sboru a jejich hlasech VALES, V.: *Vídeňští Češi včera a dnes*, s. 126.

šiny rozepře o charakter a rozsah podpory jednotlivým menšinovým organizacím. Důležité ale je, že nenabývají dřívějšího rozsahu.

7.2.8 Závěr

Češi, kteří přišli do Rakouska v letech 1968 a 1969 v rámci posrpnové uprchlické vlny, se ocitli v neznámém terénu místního menšinového života, který v Rakousku (a zvláště ve Vídni) prodělal po druhé světové válce bouřlivý vývoj. Česká menšina byla od únorového převratu v roce 1948 nesmiřitelně rozdělená podle vztahu jednotlivých skupin ke komunistickému režimu v Československu. Podle narátora Petra Cejnara bylo lepší se do toho „nemíchat“,⁶⁹¹ což bylo prohlášení, které vystihovalo pocity mnoha nově příchozích. Na jedné straně byly spolky s kladným postojem k Praze, jako například Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku, které byly z ČSSR podporovány. Tyto spolky a jejich tisk přebíraly oficiální stanoviska ÚV KSČ a s výjimkou odsouzení srpnové invaze vojsk Varšavské smlouvy se vyhýbaly jakékoliv kritice nového pražského vedení. Identifikovat se s touto skupinou nebylo pro nově příchozí příliš reálné.

Na druhou stranu spolky odmítající komunistický režim, které zastřešovala Menšinová rada české a slovenské větve v Rakousku, mnoho posrpnových uprchlíků do svých řad rovněž nepřijaly. Vlasta Valešová nebo Jana Stárková, s jejichž závěry se ztotožňují, tento rozpor zdůvodňovaly ve svých článcích a monografiích věnovaných Čechům ve Vídni především dvěma faktory: generačním rozdílem a odlišným pohledem na svět (*Weltanschauung*), daným rozdílnou výchovou a systémem hodnot.⁶⁹² Pro antikomunistické křídlo menšiny, jehož součástí byli i poúnoroví exulanti usazení v Rakousku, byla identifikace s Československem založena na tradicích a ideálech první republiky, tedy státního zřízení, které nově příchozí neměli nikdy možnost poznat.

Mládí a dospívání posrpnových uprchlíků bylo formováno životem v zemi ovládané jednou stranou, v níž byla vynucována participace na kolektivních rituálech (prvomájových průvodech, spartakiádách apod.) a jejíž občané podléhali neustálému státnímu dohledu a kontrole. Když pak tito lidé opustili Československo bez výhledu na návrat, snažili se v hostitelské zemi co nejdříve začlenit do majoritní společnosti. Během tohoto psychicky náročného procesu, provázeného pocitem ztráty domova a vykořenění, neměli nově příchozí potřebu podílet se na spolkové činnosti, protože její obsah navazoval na nikdy nepoznané tradice, zvyky i ideály. Jen velmi málo těch, kteří opustili Československo po srpnu 1968, se aktivně zapojilo do menšinového

691 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Cejnarem, Vídeň 13. 9. 2011.

692 Viz VALEŠ, V.: *Vídeňští Češi včera a dnes*, s. 124; též: *Českoslovenští uprchlíci a jejich soužití s vídeňskými Čechy*, s. 57; STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 308.

života před rokem 1989, což bylo pro starousedlíky důkazem, že nově příchozí výchovu v komunistické ČSSR ztratili národní uvědomění a přišli do Rakouska jen kvůli představě vyšších výdělků. Ztratili opravdu nově příchozí národní cítění a „odrodili se“? Odpověď na tuto otázku mi poskytla komparace posrpnového exilu v Rakousku s Čechy, kteří si za svůj domov zvolili po roce 1968 Švýcarsko.

7.3 Češi ve Švýcarsku

Tato podkapitola rovněž nepředstavuje vyčerpávající a systematické zachycení vývoje krajanského hnutí ve Švýcarsku, i zde jde především o popis a analýzu událostí, které ovlivnily způsob identifikace posrpnových exulantů s místní českou menšinou a jejími krajanskými spolky.⁶⁹³ Rozbor se soustřeďuje na únorový převrat v roce 1948 a jeho vliv na krajanskou komunitu, na reakci krajanů na příliv posrpnových uprchlíků do Švýcarska a jejich vzájemné vztahy. V této kapitole vycházím především z odborných publikací kolegů z Katedry historie FF UP v Olomouci a jejich Centra pro československá exilová studia,⁶⁹⁴ na jejichž práce můj výzkum v mnoha ohledech navazoval, a z pramenů získaných během mého terénního výzkumu mezi krajaný ve Švýcarsku v letech 2013 a 2014.⁶⁹⁵ Při komparaci se opírám také o spolkový tisk, autobiografie příslušníků krajanského hnutí a sociologické studie.⁶⁹⁶

7.3.1 České spolky ve Švýcarsku do roku 1948

Novodobé dějiny spolkové činnosti Čechů ve Švýcarsku se datují od roku 1861, kdy byl českými studenty curyšské Technické univerzity založen první krajanský spolek s názvem Česká beseda v Curychu. V témže roce začal Josef V. Frič vydávat v Ženevě měsíčník *Čech* a podle jednoho z pramenů měla v zemi v roce 1867 vzniknout

693 V této podkapitole se budu v souladu s publikacemi ČČES při označení české menšiny a jejích příslušníků přidržovat pojmu *krajané*, jehož používání má ve Švýcarsku tradici. Viz TRAPL, M.: *Terminologie pojmu o české, respektive československé (v letech 1918–1989) emigraci či exilu*, s. 76.

694 Jedná se o monografie a sborníky: TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*; TRAPL, M. – SKOUPÝ, A.: *Výzkumná základna studia českých krajanských komunit a československé emigrace ve Švýcarsku*, s. 337–343; KONEČNÝ, K. – MOTLÍČEK, T. (eds.): *Emigrace*; KONEČNÝ, K. – MOTLÍČEK, T. (eds.): *Studie z dějin emigrace*.

695 Vedle nahraných rozhovorů se jedná o již citované prameny ze Schweizerisches Bundesarchiv Bern, fond E2001E Politische Flüchtlinge in der Schweiz (1968–1970), a dále spolkový tisk získaný z Archivu ČČES, fond exilová periodika a publikace.

696 ŠIMKO, D.: *Exil in Basel*; KRAUSE, O. L.: *Snad jsem nezabloudil*; CHUDOŽILOV, P.: *Boj o fusekli*; PAUKERTOVÁ-LEHAROVÁ, L.: *V exilu s Olgou Masarykovou-Revilliodovou*; KOLÁŘ, P.: *Matchball*.

jednota Sokol Curych.⁶⁹⁷ Ke zmíněným spolkům se ve druhé polovině 19. století zařadila socialisticky orientovaná Československá dělnická beseda a rovněž spolek Hus v Curychu.

Všechna tato sdružení ovšem po čase zanikla, a tak začala síť krajanských spolků dostávat dnešní podobu až na počátku minulého století – v roce 1901 byla ustavena Československá Beseda Slovan v Ženevě a o deset let později Československá Beseda Svatopluk Čech v Curychu (1910) a postupně se konstituovaly další spolky.⁶⁹⁸ V roce 1911 došlo k obnovení jednoty Slovanského Sokola, který byl následně přijat za člena České obce sokolské. Spolky českých krajanů tak vznikly hned v sedmi švýcarských městech. Jednalo se o spolky malé, které měly jen mezi 10 až 20 členy. Největší z nich byla výše zmíněná sdružení v Curychu a Ženevě, každá o 50 až 60 krajanech.

Již zde jsou patrné rozdíly oproti české menšině v Rakousku, která se ve stejné době utvářela na pozadí velké pracovní migrace z českých zemí. České spolky zde měly i stovky členů⁶⁹⁹ a většina z nich byla založena v rakouském hlavním městě, kam směřovalo za prací nejvíce osob. Miloš Trapl upozornil na to, že z hlediska složení těmito spolkům „*tvář [...] vtiskovala sociální struktura švýcarských Čechů*“,⁷⁰⁰ neboť v nich převažovali drobní řemeslníci, živnostníci či dělníci. Jen malé procento tvořili podnikatelé a příslušníci inteligence.

Ve specifické situaci se ocitly krajanské spolky za první světové války v neutrálním Švýcarsku, ve kterém sice vyhlásil Tomáš G. Masaryk 6. července 1915 v Sále reformace v Ženevě svůj boj za samostatné Československo, ale kde převažovaly v německy mluvících kantonech mezi obyvatelstvem proněmecké nálady i „*neskrývané australofilství*“.⁷⁰¹ Rakouské ministerstvo zahraničí nasadilo ke sledování podezřelých osob své důvěrníky a například červencové hlášení rakouského vojenského přidělence v Bernu hovořilo o „*velezrádných českých spolcích*“.⁷⁰² Během války sice došlo k omezení některých krajanských aktivit, ale členové menšinových spolků tajně spolupracovali se zahraničním odbojem a pořádali sbírky na podporu československých legií. Důležitým mezníkem krajanského hnutí se stal 3. leden 1915,

697 WALDAUF, J.: *Sokol*, s. 178.

698 Jednalo se o dalších sedm spolků: Československý spolek Jan Hus v Schaffhausenu, Pokrok v Lausanne, Československý spolek Český Domov v Basileji, Československý spolek Komenský v St. Gallen a Česká Beseda v Bernu. Všechny spolky vznikly v krátkém rozmezí let 1910–1911. Více TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 11.

699 Například Sokolská župa Rakouská měla 3 269 členů v roce 1913. Více WALDAUF, J.: *Sokol*, s. 128.

700 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 12.

701 Tamtéž, s. 15.

702 Tamtéž, s. 16.

kdy byl v Bernu založen Ústřední svaz českých spolků ve Švýcarsku, po válce přejmenovaný na Sdružení československých spolků ve Švýcarsku.⁷⁰³

Po vzniku Československa navázalo krajanské hnutí kontakt nejprve s československým vyslanectvím v Bernu, a následně s Československým ústavem zahraničním, založeným ministerstvem zahraničí v Praze v roce 1928. Spolky skrze něj udržovaly spojení s vlastí a krajané se tak mohli podílet na oslavách týkajících se mladého státu – prezidentových narozenin, výročí vzniku republiky nebo kladení věnců v Kostnici k výročí Husova upálení. Zároveň krajanské spolky navázaly kontakty s československými zastupitelskými úřady v Ženevě a v Curychu. V posledně jmenovaném se stal vicekonzulem pro krajanské hnutí Arnošt Jokl.⁷⁰⁴ Spolkový život se sice rozvíjel, problém ovšem představoval malý počet členů v jednotlivých spolicích (největší spolek Svatopluk Čech jich měl 60) a jejich členská základna se navíc dále snižovala. Tato obtíž přetrvávala až do doby, než Švýcarsko otevřelo své hranice posrpnové uprchlické vlně v roce 1968. Nepříznivý početní stav v řadách krajanských spolků byl zapříčiněn švýcarskou přistěhovaleckou politikou – od počátku třicátých let nepřijímalo Švýcarsko žádné další vystěhoválce z důvodu celosvětové hospodářské krize.⁷⁰⁵ Kromě toho v krajanském hnutí narůstalo napětí kvůli neshodám o jeho dalším směřování, které vyvrcholilo v roce 1935, kdy došlo ke vzniku druhého ústředí – Svazu československých spolků ve Švýcarsku. Jeho vedením byl pověřen spolek Beseda Slovan v Ženevě a tento svaz sdružoval všechny mimocuryšské spolky. Čechy ve Švýcarsku sjednotilo až rozbití Československa v roce 1938 a počátek druhé světové války.

7.3.2 Krajanské hnutí za druhé světové války

O československých spolicích za druhé světové války existuje kvalitní studie Jaromíra Kopeckého uveřejněná v *Československém časopise historickém*,⁷⁰⁶ z níž zde

703 V roce 1921 začalo sdružení rovněž vydávat Věstník československých spolků ve Švýcarsku, který ovšem zanikl „z redakčních důvodů“ v roce 1935. Dnes nese tato organizace název Svaz spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku.

704 Arnošt Jokl (1881–1966) se narodil v jihomoravských Nenkovicích, odtud odešel v roce 1905 do Curychu, kde si založil obchod a vlastní malou továrnu na výrobu krémů na boty. Po příjezdu do Švýcarska byl velmi aktivní v krajanském hnutí – patřil k zakladatelům Besedy Svatopluk Čech i samotného Sdružení československých spolků ve Švýcarsku. Stal se také předsedou Československé obchodní komory a po vzniku československého konzulátu v Curychu i vicekonzulem. Více TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*.

705 Více TANNER, J.: *Geschichte der Schweiz im 20. Jahrhundert*, s. 199–253; TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 15.

706 KOPECKÝ, Jaromír: *Krajanské hnutí ve Švýcarsku za druhé světové války*. Československý časopis historický 16, 1968/6, s. 911–924. Jaromír Kopecký patřil jako vedoucí Úřadu stálého delegáta Československé republiky u sekretariátu Společnosti národů v Ženevě k předním činitelům zahraničního odboje

představím její závěry. Neutrální Švýcarsko bylo v průběhu války jediným státem, kde se mohli čeští krajané slovy Kopeckého demokraticky organizovat. Po zrušení československých zastupitelských úřadů 15. března 1939 navázali jejich zástupci kontakt s Úřadem stálého delegáta Československé republiky u sekretariátu Společnosti národů v Ženevě, který byl postupem času „ženevskými i federálními úřady považován de facto za instituci zastupující zájmy čs. občanů na půdě Švýcarska“.⁷⁰⁷

Problém pro krajanu však nastal ve chvíli, kdy začaly švýcarské úřady v souvislosti s tlakem říšské diplomacie po Čechách a Slovácích žádat výměnu československých pasů za protektorátní nebo za pasy Slovenské republiky, která rovněž otevřela ve Švýcarsku zastupitelský úřad. Ti, kteří výměnu odmítli, dostali od švýcarských úřadů sice povolení k pobytu a pracovní povolení, ovšem spolu s povinností platit kauci.⁷⁰⁸ I přes tyto nevýhody si pouze malá část členů spolků „podlehnuvši depresi po kapitulaci Francie“⁷⁰⁹ vyměnila československé pasy za protektorátní. Místo toho Češi ve Švýcarsku vyhlásili plnou podporu československému zahraničnímu odboji, jak proklamovali v dopise Edvardu Benešovi z května 1939. Pomoc krajanů spočívala v peněžitých sbírkách (označovaných jako „národní daň“),⁷¹⁰ šíření odbojového tisku i propagaci cílů londýnské exilové vlády ve švýcarských médiích. S vývojem válečné situace ve prospěch spojeneckých vojsk a s posílením mezinárodního postavení Československa přešly spolky od tajných prostředníků k otevřeným aktivitám podporujícím československou vládu.⁷¹¹ V krátké době (od března 1942 do října 1943) se uskutečnily čtyři sjezdy delegátů krajaňských spolků, na kterých se řešily jak otázky poválečné organizace zahraničních Čechů a Slováků, tak vzdělávání mládeže v cizině.

Po válce navázaly krajaňské spolky kontakty s osvobozeným Československem a poskytly na jeho obnovu finanční a materiální pomoc, zahrnující léky a potraviny, a zorganizovaly též několik zájezdů pro české a slovenské děti do Švýcarska. Na druhou stranu se znovu rozhořely spory mezi dvěma hlavními krajaňskými organizacemi, Besedou Slovan v Ženevě a Besedou Svatopluk Čech v Curychu.

ve Švýcarsku. Ve svém příspěvku čerpá i ze své rozsáhlé osobní korespondence s představiteli odboje, mj. s Hubertem Ripkou či Janem Masarykem.

707 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajaňské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 20.

708 Tamtéž, s. 21. Podmínky kauce se lišily kanton od kantonu. Nejpřísnější podmínky panovaly v curyšském kantonu, kde odmítnutí protektorátních pasů znamenalo vzdát se poukazů na oděv, prádlo a obuv a zaplatit 5 000 švýcarských franků za každého člena rodiny. Navíc tito lidé byli povoláváni do pracovních táborů. Z těchto důvodů bylo nejvíce vyměněných československých pasů právě v kantonu Curych mezi tamní krajaňskou komunitou.

709 Tamtéž.

710 Celkem se za dobu války vybralo 159 092 švýcarských franků. Národní daň byla vnímaná jako morální povinnost vůči národu i státu. Více KOPECKÝ, J.: *Krajaňské hnutí ve Švýcarsku za druhé světové války*, s. 916.

711 Tamtéž, s. 919.

Čechům sdruženým v curyšských spolcích vyčítali ženevští krajané jejich chování za války (výměnu pasů za protektorátní i nedostatečné odvody národní daně) a Besedě Slovan curyšští krajané zase „diktátorské způsoby“.⁷¹² Napětí pomohlo zmírnit až přesídlení Svazu československých spolků z Ženevy do Basileje, kde se postavil do čela svazu předseda spolku Domov František Vodička. Nepodařilo se ovšem rozšířit členskou základnu spolků, která se v důsledku zvyšování věku jednotlivých funkcionářů, stále snižovala. Spolky měly v té době do 50 členů.⁷¹³ Situace zůstala stejná i po únorovém převratu v Československu.

7.3.3 Reakce krajanů na únorový převrat

Události v Československu koncem února 1948 postavily krajanské hnutí ve Švýcarsku do situace, na kterou nebylo připraveno. Diskuse v rámci jednotlivých spolků o tom, zda spolupracovat s komunistickým režimem v Praze, se vedly v průběhu celého roku 1948. V té době se pražský režim snažil získat krajany na svou stranu, ať již prostřednictvím nového vyslance ve Švýcarsku Jaromíra Langa, nebo za pomoci představitelů Československého ústavu zahraničního. Vedení jednotlivých spolků dlouho váhalo i v otázce pomoci přicházejícím uprchlíkům, mezi nimiž byl rovněž bývalý československý vyslanec ve Švýcarsku Jindřich Andrial. Změna nastala až po sjezdu Svazu československých spolků konaném 23. ledna 1949 v Basileji, na kterém byla schválena rezoluce kritizující postup nového československého vedení s odkazem na demokratické tradice krajanského hnutí.⁷¹⁴ Vyslanec Lang označil ve zprávě podané ministerstvu zahraničí, ve které referoval o průběhu sjezdu, vedení spolků za „reakční buržoazní elementy“,⁷¹⁵ kterým šlo jen o „šmelinářství“ s lidovědemokratickou republikou. I přes kritiku se však vyslanectví a Československý ústav zahraniční nadále snažily získat krajany ke spolupráci, a to prostřednictvím spolků, které s rezolucí nesouhlasily.

712 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 35.

713 Výjimku představovala Beseda Svatopluk Čech, která po válce zaznamenala 209 členů. Nicméně většinu tvořili krajané, kteří doufali, že jim členství v organizaci zajistí snazší získání československého občanství a nových pasů. Brzy se její členská základna začala snižovat. Viz TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 32.

714 Rovněž došlo ke schválení podpory pro poúnorové uprchlíky, kteří byli komunistickým režimem považováni za zrádce. Nutno dodat, že proti rezoluci Svazu ovšem vystoupily dva spolky – Československá Beseda v Bernu a Zpěvácký spolek Tábor, který na protest rovněž opustil střechovou organizaci.

715 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. (eds.): *Snahy komunistického režimu o získání krajanů ve Švýcarsku ke spolupráci*, s. 364. Jedná se o příspěvek shodný s kapitolou *Reakce krajanských spolků na únor 1948*. In: Trapl, M. – Skoupý, A. – Kouřil, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 37–57.

Úspěch se ale nedostavil, naopak 26. března 1950 bylo na sjezdu delegátů, který se konal rovněž v Basileji, odsouhlaseno vystoupení Svazu československých spolků z Československého ústavu zahraničního i ze Slovanského svazu, organizovaného Zdeňkem Nejedlým. Ve stejném roce opustila také jednota Sokol Curych „obrozenou“ Jednotnou tělovýchovnou organizaci Sokol, jejíž vedení podléhalo Praze, a přiklonila se k Ústředí československého sokolstva v zahraničí. Rovněž byla rozpuštěna na vlast napojená Československá obchodní komora a její finance byly předány Masarykovu fondu⁷¹⁶ na podporu pouónorového exilu. Těmito všemi kroky došlo k definitivnímu rozchodu švýcarského krajanského hnutí s komunistickým Československem.

Ne všechny krajanské organizace s tímto postupem Svazu československých spolků souhlasily. Vedení Československé Besedy v Bernu a Zpěváckého spolku Tábor došla k závěru, že jejich spolky raději opustí Svaz, než „*aby se zpronevěřily svému základnímu a nejvolastnějšímu poslání, býti spojnicí mezi vlastní a krajany ve Švýcarsku*“.⁷¹⁷ Ač o spolupráci s oběma spolky československé vyslanectví ve Švýcarsku i Československý ústav zahraniční velmi stály, následný vývoj se pro ně obrátil nežádoucím směrem. Předseda Besedy Čeněk Chudoba byl na základě „nedovoleného předávání zpráv“ spolu s jednatelkou Květou Gruntorádovou švýcarskými orgány zatčen a následně vyhoštěn ze země. Policejní prohlídka u něho v bytě našla řadu kompromitujících materiálů, které sbíral na krajany a odesílal do Československa.⁷¹⁸ Činnost spolku poté značně ochabla. Obdobné to bylo s pěveckým sborem Tábor, jehož členové byli podle zpráv vedení sboru uložených v archivu ministerstva vnitra „*staří a odmítali zpívat*“.⁷¹⁹ Výraznější spolupráce s nimi proto nebyla možná a nové krajany se ke spolupráci získávat nedařilo. Československý ústav zahraniční ve zprávách o krajanském hnutí ve Švýcarsku tak hodnotil situaci značně kriticky a většinu zde žijících Čechů charakterizoval jako „vlažné“ (50–60 %), nebo stojící proti režimu (20–30 %), „pokrokových“ krajanů podle něj bylo maximálně 20 %. Vedení Svazu československých spolků stálo podle zprávy naprosto v „*reakčních řadách a spolupracovalo s utečenci*“.⁷²⁰ Opět se zde objevuje problém krajanského hnutí ve Švýcarsku, kontrastující se situací Čechů v Rakousku – malý počet členů a jejich vysoké stáří. Tento stav nezměnil ani pouónorový exil.

716 Masarykův fond byl založen v roce 1930 k 80. narozeninám prezidenta Masaryka. Jeho prostředky sloužily k podpoře krajanů v existenční nouzi. Viz TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOURIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 18. Někteří autoři, jako například Zdeněk Bidlo, ovšem jeho vznik datují již do doby první světové války. Více viz BIDLO, Zdeněk: *Emigrace 1968 ve Švýcarsku* [online]. Dostupné z: http://www.zahranicnici.com/docs/bidlo_sui_68.pdf [cit. 2017-08-30].

717 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A.: *Snahy komunistického režimu o získání krajanů ve Švýcarsku ke spolupráci*, s. 365.

718 Tamtéž.

719 Tamtéž.

720 Tamtéž, s. 366.

7.3.4 Poúnorový exil ve Švýcarsku

Do Švýcarska jako do cílové destinace zamířil po únorovém převratu podle odhadů československého vyslanectví v Bernu relativně velký počet uprchlíků, přibližně 1 200 osob. Jednak země nebyla postižena válkou, tak jako například Rakousko, jednak její vedení a většina švýcarských politických stran ostře odsoudily komunistický puč v Československu. Proto zde uprchlíci měli naději na vstřícné přijetí. Nakonec jich ale v alpské konfederaci zůstal jen velmi malý počet, protože Švýcarsko nepřijímalo až do poloviny padesátých let uprchlíky z komunistických zemí. Federální úřady se navíc snažily „zbavit *hospodářsky slabých cizinců*“.⁷²¹ Výsledkem tohoto přístupu bylo, že již počátkem roku 1949 zbyla v zemi jen polovina z výše uvedeného počtu, údajně 500 až 600 českých a slovenských exulantů.⁷²² O politický azyl ovšem požádalo jen 66 z nich – a obdrželo jej pouhých 16. Renate Rendl, na kterou ve své studii navazovali Christine Banki a Christoph Späti, to zdůvodnila tvrzením, že „*Švýcarsko v roce 1948 stále ještě nemělo jasno o podobě své budoucí azylové politiky*“.⁷²³ Ať již byly příčiny odmítání „československých“ poúnorových uprchlíků jakékoliv, faktem zůstává, že se ve Švýcarsku mohli usadit pouze jednotlivci, a to „*většinou za pomoci příbuzných nebo známých*“.⁷²⁴

Mezi přední poúnorové exulanty, kteří ve Švýcarsku zůstali, patřili zaměstnanci československého ministerstva zahraničí – již zmíněný vyslanec Jindřich Andrial, curyšský generální konzul Jaroslav Pospíšil, legační tajemník František Messner, vicekonzul Miroslav Tuček a další. Ve Švýcarsku setrvala také řada českých a slovenských studentů, kteří zde po válce studovali na švýcarských univerzitách, včetně prestižní curyšské Technické univerzity. Ti až do poloviny padesátých let tvořili většinu exulantů z Československa.⁷²⁵ Studenti založili v Curychu, Ženevě a Basi-leji vlastní organizaci, nazvanou Svaz československých demokratických studentů ve Švýcarsku, která byla podporována z finančních zdrojů Svazu československých spolků. Počet studentů postupně vzrostl, protože švýcarské úřady povolily vstup do země některým studentům z uprchlických táborů v Německu. Pobyt studentů v zemi byl však limitován délkou jejich studia a absolventi museli po jeho dokončení odejít do jiných demokratických zemí. Již v roce 1954 konstatoval v souvislosti

721 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 58.

722 Mezi nimi byla i rodina diplomata Břetislava Morávka, který podle vyprávění jeho dcery Libuše Paukertové-Lehárové předal tajné dokumenty francouzské vojenské rozvědky. Rodina následně obdržela víza do Švýcarska a Francie a její členové byli jedni z mála, kteří ve Švýcarsku zůstali. Viz Paukertová-Lehárová, L.: *V exilu s Olgou Masarykovou-Revilliodovou*, s. 62.

723 „[...] dass sich die Schweiz 1948 noch in einem Umdenkungsprozess bezüglich der künftigen Asylpolitik befand.“ BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 392.

724 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 60.

725 Tamtéž.

s odchody absolventů předseda studentské organizace její postupný zánik. Poúnoroví exulanti tak řady krajanských spolků rozšířili jen minimálně. Kvůli zákazu politické činnosti pro příchozí uprchlíky a malému počtu exulantů nebyly ve Švýcarsku ani pobočky českých a slovenských exilových stran.

7.3.5 Než přišlo jaro

České krajanské hnutí ve Švýcarsku se do roku 1968, tedy do příchodu posrpnových uprchlíků, potýkalo s obdobnými problémy jako ve třicátých letech. Vzhledem k přísné švýcarské azylové politice se počet členů spolků a jejich průměrný věk ani po únorovém převratu v Československu prakticky nezměnil. Ve spolicích napříč krajanským hnutím zůstávali ještě koncem padesátých let funkcionáři, kteří pamatovali jeho zakladatelské období před rokem 1914. V roce 1958 zmínil výbor Svazu československých spolků, že počet členů spolků klesl za tři roky o 49 krajanů na pouhých 146, z toho bylo 60 % jejich členů ve věkové kategorii od 61 do 90 let. Ve věku mezi 20 a 30 lety byli pouze dva členové. Největší spolky, jako Slovan Ženeva nebo Svatopluk Čech, neměly více než 30 členů.⁷²⁶ Mladší generace „se spíše asimilovala“⁷²⁷ do většinové společnosti a neměla zájem se v krajanském hnutí angažovat. Nejvýznamnějšími posilami se pro krajany stali evangelický kazatel a spisovatel Přemysl Pitter a jeho spolupracovnice Olga Fierzová, kteří přišli do Švýcarska v srpnu 1962. V Curychu následně založili společenství Husův sbor, které působí dodnes.⁷²⁸ Vítanou pomocí pro krajany ve Švýcarsku byl také příchod doktora Oldřicha Černého – spoluzakladatele Společnosti pro vědu a umění v USA. Jednalo se však jen o jednotlivce, kteří nepříznivý demografický trend nemohli zvrátit.

Obdobný osud z hlediska poklesu členů postihl i spolky nakloněné komunistickému režimu a stojící mimo Svaz – Besedu Bern a Zpěvácký spolek Tábor. V jedné ze zpráv zasláné Československému ústavu zahraničnímu si stěžoval Karel Svoboda, poslední předseda spolku Tábor, na průběh schůzí, jichž se účastnil sám jen se třemi, čtyřmi krajanekami, které však o „spolkovou práci neměly zájem, pouze si povídaly, a to navíc německy, ač uměly česky“.⁷²⁹ Stejná situace panovala v Besedě Bern, kde byli na její valné hromadě v roce 1967 jen čtyři členové, z nichž tři byli zaměstnanci velvyslanectví.⁷³⁰ Oba spolky v šedesátých letech nakonec zanikly. Snižoval se ale i počet Čechů a Slováků, kteří se ke své původní vlasti oficiálně

726 Slovan Ženeva měl 29 členů, Svatopluk Čech v Curychu 24 členů a Sokol Curych členů jen 11.

727 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 87.

728 Více o Přemyslu Pitterovi a jeho působení ve Švýcarsku viz KOSATÍK, Pavel: *Sám proti zlu. Život Přemysla Pittra (1895–1976)*. Praha 2009.

729 Tamtéž, s. 75.

730 V roce 1963 bylo vyslanectví v Bernu povýšeno na velvyslanectví.

hlásili. Podle statistiky zahraničního obyvatelstva žilo v roce 1950 ve Švýcarsku 1 662 Čechoslováků (715 mužů a 947 žen). O deset let později jich podle téže statistiky bylo již jen 454.⁷³¹

Objektivně vymírající spolky,⁷³² klesající počet Čechů hlásících se ke své vlasti i zánik obou spolků spolupracujících s komunistickým režimem – to vše vytvořilo pro posrpnové uprchlíky naprosto odlišnou realitu od situace české menšiny v Rakousku. Rovněž způsob, jakým byli nově příchozí ze strany krajanů přijati, výrazně ovlivnil identifikaci uprchlíků s krajanským hnutím, a potažmo s českým národem v exilu. Příliv tisíců exulantů znamenal nejen posílení krajanského hnutí, ale také vedl, jak uvádí Miloš Trapl a Arnošt Skoupý, k jeho přeměně v „*organizaci posrpnového exilu*“.⁷³³ Události roku 1968 znamenaly pro celý český exil ve Švýcarsku zlom, jímž nastala „*nová etapa vývoje krajanského a exilového hnutí*“.⁷³⁴

7.3.6 Krajanské hnutí v roce 1968

Změny spojené s uvolňováním politického napětí, ke kterým docházelo od šedesátých let v Československu a které vytvářely možnosti k obnovování kontaktů krajanů s bývalou vlastí, řada krajanů vítala a začala jich využívat. Docházelo ke vzájemným návštěvám členů rodin rozdělených dříve neprostupnou železnou oponou a stále častěji se ve švýcarských městech objevovali čeští a slovenští turisté. Nástup Alexandra Dubčeka a reformního křídla KSČ k moci, které zahájilo v Československu proces demokratizace, vzbudil u představitelů československých krajanských spolků značný ohlas, navzdory tomu, že tito lidé spolupráci s komunistickým režimem nadále odmítali. S nadějemi byly spojeny ovšem i obavy ze zásahu Sovětského svazu, které vyjádřil Svaz československých spolků v oficiálním německy psaném prohlášení *Helft der Freiheit in der Tschechoslowakei!* Zpráva, jejíž celé znění přetiskla i švýcarská regionální média, byla uveřejněna 11. července 1968.⁷³⁵ Když došlo o měsíc a půl skutečně k invazi armád Varšavské smlouvy, zareagovali čeští krajané okamžitě a zapojili se do pomoci přicházejícím československým uprchlíkům.

731 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 51.

732 Na přelomu let 1967 a 1968 zanikly kvůli nedostatku členů a vysokému věku organizátorů Československý spolek Komenský v St. Gallen a Československý spolek Pokrok v Lausanne.

733 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 26.

734 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 97.

735 Například Zürichsee Zeitung pod názvem *Exil-Tschechen: Es darf kein zweites Ungarn geben!* Viz TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 96.

Hned v ranních hodinách 21. srpna – poté co získal jednatel Svazu Miroslav Tuček plnou moc pro jednání se švýcarskými úřady od předsedů ostatních spolků – kontaktoval Svaz federální uprchlický úřad v Curychu a nabídl pomoc při přijímání uprchlíků z Československa. Navečer byla svolána do Curychu demonstrace, které se zúčastnilo přes 10 000 osob a která se následující den opakovala za účasti ještě většího počtu lidí na náměstí Fraumünsterplatz. Vystoupili na nich jako hlavní řečníci Miroslav Tuček a spisovatel Petr Lotar.⁷³⁶ Během dne hlavní švýcarské listy uveřejnily „Protestní prohlášení“ krajanské komunity. Od 23. srpna, kdy Spolková rada vydala pokyny úřadům týkající se péče o nově příchozí Čechy a Slováky, se krajané rovněž podíleli na tlumočení periodických rozhlasových výzev přicházejícím uprchlíkům.

Ve snaze předat všechny potřebné informace co největšímu množství nově příchozích se Svaz rozhodl pravidelně vydávat informační bulletin *Zpravodaj*, který se záhy stal nejdůležitějším periodikem českých krajanů ve Švýcarsku. První číslo vyšlo díky velkému nasazení členů Svazu již 9. září 1968.⁷³⁷ Vydání obsahovalo jednak seznam existujících československých spolků se jmény a kontaktními údaji jejich předsedů, na které se mohli Češi a Slováci obrátit, jednak důležitá sdělení úřadů a pomocných organizací a pozvánky na akce chystané krajanskou komunitou.⁷³⁸ Podobně byla koncipována i další čísla – byly v nich uvedeny informace o švýcarském sociálním pojištění, daních v jednotlivých kantonech, pracovních nabídkách u soukromých firem a o průměrných platech podle průmyslových odvětví. Součástí rubriky věnované reakcím čtenářů byla dokonce i seznamovací rubrika.⁷³⁹ *Zpravodaj* se stal cenným zdrojem informací, jak mi po letech potvrdila v rozhovoru i řada narátorů.⁷⁴⁰

Krajané se také rozhodli zorganizovat informativní schůzky pro nově příchozí. První se uskutečnila již 23. srpna 1968 v Curychu v sále restaurace Weisse Wind, které se účastnil i ředitel Lehmann z policejního a justičního departmentu v Bernu a zástupci kantonálních úřadů i nevládních organizací. Arnošt Skoupý tuto schůzku označil za formativní pro budoucí vývoj: „Vznikl tak model, který aplikovali i organizátoři schůzek v jiných městech v příštích měsících, po dobu silného přílivu

736 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 25.

737 Jmenovitě Miroslavu Tučkovi a předsedkyni Svazu spolků Štěpánce Čermákové. Tamtéž, s. 26.

738 Hned na úvodní straně Štěpánka Čermáková shrnula důvody k vydání informačního bulletinu: „Zvoní telefon. Představuje se úředník curyšského sociálního úřadu. ‚Mám u sebe dnes už třetí českou rodinu. Neumí ani slovo německy. S pomocí překladatele mně vykládají, jak jsou odříznuti od světa [...] Co dělat?‘ Zvoní telefon. Ochotný český lékař říká: ‚Jedna z mých zdravotních sester má otce, který by rád přijal českého architekta do stavební kanceláře. Můžeš to někomu říci? [...]‘ To je několik ukázek z četných telefonických rozhovorů v pátek. Co dělat? [...] Jediny způsob je říci to lidem v malém informačním časopise.“ Viz ČERMÁKOVÁ, Štěpánka: *Úvodem*. Archiv ČČES, fond Exilová periodika a publikace, *Zpravodaj* 1, 9. 9. 1968.

739 *Zpravodaj* 1–14, 1968.

740 Například: Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

emigrační vlny [...].⁷⁴¹ Prioritou bylo, shodně s přáním švýcarských federálních úřadů i samotných uprchlíků, pomoci nově příchozím s rychlou integrací do hostitelské společnosti. Tomuto cíli napomáhaly i další akce Svazu československých spolků, například oslavy 28. října, které se konaly v Domě umění v Curychu a kterých se účastnily řádově stovky Čechů a Slováků. S projevy odsuzujícími okupaci Československa na nich vystupovali i švýcarští politici⁷⁴² a oslavy vzniku republiky se tak staly další manifestací solidarity s uprchlíky. Tyto připomínkové akce ostatně nesloužily jen k oslavám, ale pro právě příchozí Čechy a Slováky také k navazování kontaktů a získávání informací potřebných pro jejich integraci. Většina z nich, jak již bylo popsáno v předchozí kapitole, se do života většinové společnosti po nějakém čase bez větších problémů zapojila. Nicméně s příchodem velkého množství uprchlíků se objevily i problémy, které se krajanů bolestně dotýkaly.

Zprávy o zneužívání nabízené pomoci, nesplacených půjčkách, snaze měnit kantony v závislosti na výši nabízené podpory nebo o neopodstatněných stížnostech na práci švýcarských úřadů se dostaly i ke starousedlíkům, kteří jimi byli značně rozladěni. Reagoval na ně ve *Zpravodaji* také Přemysl Pitter v článku věnovaném nově příchozím: „*Bohužel ne všichni naši krajané si pomoci zaslouží, někteří se nechovají tak, jak by se na hosty slušelo. Zdůrazňuji, že na nic nemáme práva ani nároku, že se nám vše uděluje jen z dobré vůle a sympatie k našemu národu, jenž byl ve svém rozmachu po svobodě sražen tvrdou pěstí sovětskou.*“⁷⁴³ Fakt, že někteří uprchlíci se snažili pomoci zneužít, sice potvrzují i další prameny,⁷⁴⁴ ale většina nově příchozích si uvědomovala své křehké postavení ve Švýcarsku a byla za nabízenou pomoc vděčná. Spolu se starousedlíky její zneužívání odsuzovali, jak o tom svědčí například rozhovory s narátory, nebo pozdější sociologické studie.⁷⁴⁵

Mezi starousedlíky a nově příchozími vznikaly ovšem i jiné konfliktní situace, než jaké vytvářely zprávy o zneužívané pomoci. Byly obdobné jako v případě uprchlíků v Rakousku, protože posrpnoví exulanti „*přicházeli se zkušeností z odliš-*

741 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 25.

742 Jako například významný švýcarský sociální demokrat a bývalý předseda švýcarské Národní rady (Nationalratspräsident) Walter Bringolf.

743 Článek v podobně přísném duchu pokračoval i dál: „*Mezi našimi nově příšlymi krajany kolují pověsti, že v té či oné obci dávají větší podpory než jinde, a neinformovanost i závist nadouvá tyto zprávy do absurdnosti. [...] Obce nemohou platit cesty krajanům, kteří si pod záminkou hledání práce dělají výlety po Švýcarsku. [...] Kdo byl doma skutečně ohrožen nebo stísněn, ten si váží zdejší svobody natolik, že rád snese i počáteční potíže a nedostatky.*“ Viz PITTER, Přemysl: *Na vysvětlenou nově příšlym krajanům*. *Zpravodaj* 1, 20. 11. 1968, s. 1–3.

744 Například již zmíněná zpráva pro spolkového prezidenta Spühlera. Viz Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen, s. 4.

745 Viz RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 239–253.

ného společenského a politického prostředí“.⁷⁴⁶ Především šlo o odpor Čechů přicházejících z komunisty ovládaného Československa ke členství ve spolcích i jiných organizacích. Podle Arnošta Skoupého si cestu ke spolkové činnosti našlo v sedmdesátých letech jen 5–10 % z nich.⁷⁴⁷ Asi nejvýstižněji důvody tohoto přístupu vystihl Milan Kundera, sám exulant, ve své světoznámé knize *Nesnesitelná lehkost bytí*, když nechal hlavní postavu románu Sabinu přijít na setkání krajanů a na pozadí její hádky se „zasloužilým emigrantem“, rozebral příčiny jejího odporu se s nimi stýkat. Ty by se daly shrnout jako znechucení z neustálé sociální kontroly zažívané předtím v komunistickém Československu. „*Hodnocení a prověřování občanů je hlavní a nepřetržitá sociální činnost v komunistických zemích [...]. To, o čem posudky mluví, se však nijak netýká schopnosti občana malovat, hrát fotbal nebo jeho zdraví, které vyžaduje, aby strávil prázdniny u moře. Týkají se jen a jen toho, čemu se říkálo ‚občanův politický profil‘ (tedy toho, co občan říká, co si myslí, jak se chová, jak se zúčastňuje schůzí či májových průvodů).*“⁷⁴⁸

Nechuť či nezájem o spolkový život na počátku integračního procesu se pravidelně objevovaly i v nahraných rozhovorech, ve kterých zaznívala zároveň touha „dělat si konečně věci po svém.“ Řada narátorů se do spolkové činnosti zapojila až po letech života strávených v exilu.⁷⁴⁹ Navíc existovaly i ve Švýcarsku mezi nově přichozími obavy z přítomnosti agentů Státní bezpečnosti v krajanském hnutí, kteří by mohli jakoukoliv jejich činnost v krajanských organizacích použít proti příbuzným, kteří zůstali v Československu. Takto se zmínila o svém postoji ke krajanům v začátcích života v exilu Dana Linhartová:

*„My jsme se s těmi okolními lidmi moc nekontaktovali, protože jsme nevěděli, kdo je agent a kdo ne! Protože ‚fízl‘ a odborník se pozná podle toho, že na něm nic není poznat! A že je naprosto šarmantní atd. Taky člověk měl peníze a věci, to přece musel být opatrný.“*⁷⁵⁰

Obavy z působení agentů československé rozvědky a nechuť po letech neustálé sociální kontroly angažovat se v krajanských organizacích měly vliv na identifikaci části uprchlíků s českým národem během prvních let po jejich odchodu ze země. Hlavním úkolem pro ně bylo se co nejrychleji začlenit do majoritní společnosti. Problémem byla také politická diferenciací uvnitř samotných uprchlíků, mezi ni-

746 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 29.

747 SKOUPÝ, Arnošt: *Krajanské spolky jako způsob adaptace. Některé poznatky ze studia historie krajanských spolků ve Švýcarsku*. In: Hrubý, K. – Brouček, S. (eds.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Sympoziium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu 29.–30. června 1998*. Praha 2000, s. 109.

748 KUNDERA, Milan: *Nesnesitelná lehkost bytí*. Praha 2006, s. 109.

749 Jako například narátor Libor Šimeček, který se zapojil do činnosti Besedy Svatopluk Čech v Curychu až v 90. letech. Více Soukromý archiv autora, rozhovor s Liborem Šimečkem, Curych 16. 8. 2014.

750 Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

miž byli jak členové komunistické strany, tak i značný počet bývalých politických vězňů, což vyvolávalo mezi starousedlíky řadu otázek, polemik a diskusí. Bez komplikací nebyl ani vztah mezi Čechy a Slováky, zvláště když ve Švýcarsku existovala sdružení Slováků trvající na právní kontinuitě Slovenské republiky. Rozdílná stanoviska těchto seskupení se nikdy nepodařilo překonat a konfrontaci s českými exilovými skupinami hodnotily ty slovenské jako „*trpkou, ale poučnou zkušenost*“,⁷⁵¹ jak se čtenář mohl dočíst ve slovenském „nezávislém měsíčníku“ *Horizont*. Ovšem i přes všechny tyto problémy se ubíral následný vývoj v krajanském hnutí jiným směrem, než tomu bylo v případě Čechů v Rakousku.

7.3.7 Nový náboj

Prvním důležitým momentem, který ovlivnil přístup krajanů k nově příchozím, byl sjezd delegátů Svazu československých spolků ve Švýcarsku konaný v Curychu 26. října 1968, na kterém se řešily budoucí aktivity Svazu vzhledem ke změněné situaci ve vlasti a také otázky týkající se postoje k uprchlíkům přicházejícím z Československa. Na sjezd měli již přístup i zájemci z řad posrpnových exulantů, jen bez hlasovacího práva. Sjezd po delších debatách rozhodl, že Svaz bude do budoucna podporovat vytváření skupin či přímo spolků, které by sdružovaly větší počet Čechů a Slováků. Těm sdružením, která by měla více než 50 členů, bude Svaz pomáhat „*nejen radou*“, ale i finančně, aby „*tyto skupiny mohly začít vůbec něco dělat*“.⁷⁵² Tento krok následně ovlivnil postup jednotlivých spolků vůči posrpnovým uprchlíkům v celém Švýcarsku a již v listopadu 1968 proběhly informační a náborové schůzky v Ženevě, Basileji, Curychu i Neuchâtelu. Pomoc, kterou začaly krajanské spolky a jejich členové nově příchozím poskytovat, výrazně otupily hrany případných budoucích sporů mezi nimi. Ve vyprávěních narátorů, kteří do země přišli v rámci posrpnové exilové vlny, byli starousedlíci a exulanti roku 1948 popisováni převážně pozitivně, a to jako rádci a pomocníci v těžkých začátcích. Takto popsal vztah mezi oběma skupinami Petr Chour, současný starosta Sokolské župy Švýcarské:

751 „*Trpkou, ale poučnou skúsenosťou bola pre mnohých konfrontácia s českými exilovými skupinami, ktoré zásadne vystupujú pod názvom ‚československé‘. Romantické predstavy o spoločnom boji proti okupantom čoskoro vybledli, keď sa ukázalo, že až na malé výnimky všetky české skupiny sa kľúčovite držia ‚československej jednoty‘ a ešte aj papierovú federáciu pokladajú za zradu Slovákov.*“ Viz BRAXÁTOR, František: *Skúsenosti z exilu*. Horizont. Slovenský nezávislý mesačník 2, 1973/7, s. 1. Jednalo se o měsíčník vydávaný slovenskými skupinami v Curychu. Autor příspěvku založil v roce 1969 ve Švýcarsku Zváz priateľov Slovenska.

752 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 30.

„Byli nám velmi nápomocní v té počáteční fázi. Občas tedy zdůraznili, že my to máme dobré, že oni to měli daleko těžší, což byla každopádně pravda. Jak jsem říkal, nám Švýcaři vycházeli strašně ustríc, a to tak v jejich případech v osmačtyřicátém určitě nebylo. Snažili se nám pomáhat.“⁷⁵³

Také na straně nově příchozích byl zájem nalézat cesty, jak prospět své vlasti,⁷⁵⁴ a tak nehledě na generační rozdíl a jinou životní zkušenost posrpnových uprchlíků došlo v průběhu roku 1968 ke vzniku nových spolků. Zpočátku byla jejich hlavní náplní pomoc Čechům a Slovákům v řešení praktických otázek, které před ně kladl integrační proces, včetně jednání s úřady, se zaměstnavateli, nebo při zajišťování bydlení. Jedním z prvních nových spolků byl Klub Čechoslováků v Curychu, jehož členové se považovali spíše „za volné sdružení lidí, kteří si chtějí vzájemně pomáhat radou a zejména výměnou informací“.⁷⁵⁵ Nechuť k „tradičnímu spolkaření“, jak již bylo vícekrát zmíněno, byla totiž pro posrpnovou exilovou vlnu příznačná.

V podobném duchu, zaměřený na materiální pomoc a praktické rady pro uprchlíky usazené v kantonu Vaud, se konstituoval v Lausanne Spolek helveto-československého přátelství (*Amitiés helveto-tschécoslovaque*). Byl založen 30. listopadu 1968 a stal se výjimečný svým složením. Na jeho činnosti se totiž podíleli jak Češi (lékařka Eliška Bosley-Soulová a právník Ctibor Bohanes, oba pouónoroví exulanti), tak i švýcarští občané. Jeho předsedou byl Švýcar André Stadler. Spolek brzy patřil k nejpočetnějším ve Švýcarsku a podle organizátorů se jeho členská základna v průběhu roku 1969 rozrostla až na 300 členů. Tento úspěch mezi posrpnovými exulanty vysvětloval Arnošt Skoupý intenzitou a širokým záběrem činnosti (spolku byla dokonce státní administrativou svěřena funkce kantonálního Sociálního úřadu) a také tím, že jeho vedení „nepřipouštělo nadměrné politizování“.⁷⁵⁶ I tento spolek a jeho aktivity byly důkazem, že nově příchozí zajímalo především zajištění existence a bezproblémová integrace a až v druhé řadě vlastní exilová práce.

Vznikaly i další spolky zakládané posrpnovými uprchlíky, jako Československý krajanský spolek v Biel-Bienne nebo spolek Masaryk v Solothurnu na jaře 1969. Posledně jmenovanému šlo o sdružování občanů české a slovenské národnosti a o „udržení vědomí národní identity“.⁷⁵⁷ Vedl jej od roku 1971 Kurt Laube, kterému se k tomuto apolitickému spolku podařilo přilákat příslušníky inteligence. Sjezd Svazu československých spolků konaný v Curychu 5. července 1969 se vyslovil pro spojení starých a nových spolků v jednotnou organizaci Čechů a Slováků ve

753 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

754 R. S. *Dopisy členářů*. Zpravodaj 1, 18. 11. 1968, s. 10–11.

755 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 31.

756 Tamtéž, s. 33.

757 Tamtéž, s. 34.

Švýcarsku, tedy pro přijetí nových spolků do řad Svazu.⁷⁵⁸ Jednalo se o krok, který se českým organizacím v Rakousku podařil v podobě Poradního sboru pro českou národnostní menšinu až po značném úsilí v roce 1994.

7.3.8 Sedmdesátá a osmdesátá léta ve Švýcarsku – Sokolská župa Švýcarská

Zakládání nových spolků pokračovalo i v první polovině sedmdesátých let, kdy se příchod tisíců Čechů a Slováků stal také velkým impulzem pro švýcarskou organizaci Sokol. Ta se rozrostla na devět sokolských jednot, které se v roce 1972 sloučily do Švýcarského okrsku sokolské župy Západoevropské. O čtyři roky později došlo k přeměně okrsku na samostatnou župu Švýcarskou a Sokol se tak stal jednou z hlavních krajanských organizací ve Švýcarsku.⁷⁵⁹ Sokolské jednoty se podílely na celé řadě aktivit, které zahrnovaly vedle pravidelného cvičení i vzpomínkové slavnosti v tyrolském Oetzu,⁷⁶⁰ dětské tábory, volejbalové turnaje nebo hojně navštěvované plesy. Nejdůležitější událostí v historii župy pak bylo uspořádání dvou sletů Ústředí československého Sokolstva v zahraničí, které se konaly v Curychu v letech 1976 a 1986 a kterých zúčastnili cvičenci ze všech zahraničních žup.⁷⁶¹ Organizace dodnes vydává čtvrtletník *Župní zprávy župy Švýcarské* a ještě v roce 2008 měla mezi 270–280 členy, jak je možné se dočíst ve zprávě župy pro Světový svaz sokolstva.⁷⁶² Pro členy Sokolské župy Švýcarské, z nichž většina chodila do cvičení již v dětství v Československu, byl Sokol organizací, která výrazným způsobem definovala jejich vztah k českému národu a vlasti, již byli v roce 1968 nuceni opustit. Na to, co tehdy Sokol znamenal pro exulanty, vzpomínal Jiří Svoboda:

„Jeden náš bratr řekl: ‚Sokol není jenom o tom, přeskočit přes kozu.‘ To znamená, že to byla organizace národnostně zaměřená, sice politicky a nábožensky neutrální, ale vysoce angažovaná. Čili nám nebylo jedno, a nešlo nám jenom o kus žvance. Tak by se asi nejméně slovy dalo říci, co to Sokol je.“⁷⁶³

758 SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 36.

759 V současnosti je župa Švýcarská tvořena jednotami Aarau, Baden, Basilej, Bern, Lucern, Solothurn, St. Gallen, Winterthur a Zürich. Více viz ČARNECKÁ, Ludmila: *Stručně o Župě Švýcarské* [online]. Dostupné z: <http://www.sokol.ch/index.php/o-nas> [cit. 2017-08-25].

760 Zde v roce 1884 zahynul zakladatel tělovýchovného hnutí Miroslav Tyrš.

761 Jednalo se o župy, které byly součástí Ústředí československého Sokola v zahraničí. Jmenovitě o župu Západoevropskou, Švýcarskou, Vídeňskou, Kanadskou a Australskou.

762 Sokolská župa Švýcarská zpráva pro souhrnnou zprávu ZOS na zasedání SSS v Praze [online]. Dostupné z: www.world-sokol.eu/pdf/svycarsko2008.pdf [cit. 2017-08-25].

763 Soukromý archiv autora, rozhovor se členy Sokolské župy Švýcarské, Zuchwil 21. 8. 2014.

Jeho manželka, Eva Svobodová, jej vzápětí doplnila:

„My jsme přišli relativně mladí a měli jsme malé děti nebo se nám tady děti narodily. A všechny děti chodily do Sokola. Všechny! [...] Já vezmu příklad našich dcer. Kdybyste se jich zeptal, tak ten Sokol je – jak bych to řekla – zlatá nitka skrze jejich život.“⁷⁶⁴

Jejich slova potvrzovaly i další prameny.⁷⁶⁵ Sokol v zahraničí představoval pro bývalé uprchlíky (obdobné to bylo i v případě Čechů ve Vídni) organizaci, která byla svým zaměřením a svými tradicemi jejich pojištěním ke ztracené vlasti. Nabízela prostor ke vzájemnému setkávání s dalšími Čechy, z velké části rovněž posrpnovými exulanty, a svými aktivitami udržovala v členech vědomí sounáležitosti s českým národem. A ta se přenášela i na mladší generaci.

7.3.9 Sedmdesátá a osmdesátá léta ve Švýcarsku – nové spolky

Vedle nových sokolských jednot vznikaly ve Švýcarsku i další významné spolky nej-různějšího zaměření. Podchycovaly odborovou činnost (Československý svaz křesťanských pracujících),⁷⁶⁶ orientovaly se na duchovní službu (Česká katolická misie ve Švýcarsku či Pitterův Husův sbor), o výtvarné umění a kulturu (Galerie Krause),⁷⁶⁷ zabývaly se akademickou prací (švýcarská odbočka Společnosti pro vědu a umění) nebo projevovaly solidaritu s vlastní a jejími lidmi (Klub Jana Palacha a Jana Zajíce). Ve Švýcarsku rozvíjel svoji činnost i Československý skaut v exilu, vedl jej Karel Kukal.⁷⁶⁸ V roce 2000 uváděl Arnošt Skoupý existenci 23 spolků, z čehož 20 jich bylo sdruženo ve Svazu českých a slovenských spolků ve Švýcarsku a pouze tři působily mimo něj.⁷⁶⁹

Většina nových sdružení rovněž vydávala svá vlastní periodika, určená odběratelům v daném kantonu. Od první poloviny sedmdesátých let si tak nově příchozí

764 Tamtéž.

765 O významu Sokola pro Čechy ve Švýcarsku hovořili při 100. jubileu Besedy Svatopluka Čecha Jiří Kraus nebo Radan Hain. Archiv Besedy Svatopluka Čecha. *Svaz spolků. Jubileum nejstaršího spolku*. In: Almanach 1910–2010. Curych 2010, s. 36. Archiv se nachází u současného předsedy spolku Libora Šimečka.

766 Více o Československém svazu křesťanských pracujících, který představoval v 70. letech nejpočetnější exilovou organizaci, viz studie ŠMERAL, Jiří: *Československý křesťansko-demokratický exil a křesťanské odbory ve Švýcarsku*. In: Konečný, K. – Motlíček, T. (eds.): *Studie z dějin emigrace. Sborník studentských prací*. Olomouc 2003, s. 158–179.

767 Galerii založil v roce 1972 v Pfäffikonu Oskar Leo Krause a dal tak příležitost českým málo známým umělcům představit svá díla švýcarskému publiku. O pohnutém životním osudu zakladatele galerie viz KRAUSE, O. L.: *Snad jsem nezabloudil*.

768 Informace o československém skautingu a jeho činnosti jsou obsaženy v audionahrávce s Karlem Kukalem. Soukromý archiv autora, rozhovor s Karlem Kukalem, Bern 20. 8. 2014.

769 SKOUPÝ, A.: *Krajanské spolky jako způsob adaptace*, s. 110.

v Ženevě mohli přečíst zajímavosti z automobilového světa (*Motoristický občasník*), v Curychu o české katolické misii (*Hlas misie*) nebo o výtvarném umění a literatuře (*Kulturní informace*), v Basileji o akcích spolku Domov (*Informační bulletin*) nebo si „dopisovat“ s Přemyslem Pitterem (*Hovory s pisateli*). *Katalog periodik českého a slovenského exilu po roce 1945*, vydaný Libri Prohibiti, uvádí celkem 38 periodik – bulletinů, novin a časopisů – publikovaných ve Švýcarsku, z nichž naprostá většina vznikla až v sedmdesátých a osmdesátých letech.⁷⁷⁰ Rovněž *Zpravodaj*, ze kterého se stal počátkem sedmdesátých let „zavedený exilový titul“,⁷⁷¹ vycházel v roce 1970 v nákladu 1 969 výtisků.⁷⁷² Z pestrosti a počtu periodik a jejich nákladu bylo zřejmé, do jaké šíře se rozrostlo české krajanské hnutí po příchodu posrpnových uprchlíků.

Ve výčtu jednotlivých organizací a jejich činnosti by se dalo pokračovat, nicméně spolky a jejich vývoj nejsou předmětem této práce. Tento stručný přehled měl za cíl představit rozsah změny, kterou přinesla exilová vlna po srpnu 1968, protože se tato proměna odrazila i na identifikaci uprchlíků s českým národem v exilu. Spolky pomáhaly na nejrůznějších úrovních utvářet ve svých členech pocit sounáležitosti a usnadňovaly jeho udržování. Nejenže se slavila významná česká a československá výročí a svátky, pořádaly se plesy a kulturní akce, ale rovněž vznikala mezi jejich členy nová přátelství. V neposlední řadě se zde mluvilo česky. Všechny tyto momenty upevňovaly identifikaci posrpnových uprchlíků s Čechy v exilu a narátoři je ve svých vyprávěních často vyzdvihovali.

7.3.10 Charta 77 a uprchlíci v osmdesátých letech

Mezi Čechy ve Švýcarsku se vznikl Charty 77, tohoto „*neformálního a otevřeného společenství lidí různých přesvědčení*“,⁷⁷³ které se zasazovalo o dodržování lidských práv v ČSSR, setkalo s velkým zájmem a soudě dle reakcí ve *Zpravodaji* i s velmi pozitivním přijetím. Již druhé číslo časopisu, vydané na jaře 1977, přineslo nejen

770 Vedle *Zpravodaje* a zmíněných tiskovin patřily k nejčtenějším: Klub (zpravodaj katolické misie pro Čechy a Slováky ve Švýcarsku), Evropské listy (jednalo se o evropskou variantu Amerických listů, přinášející mezinárodněpolitické zpravodajství), společensko-polické a kulturní časopisy *Magazín* a *Reportér* (navazující na stejnojmenný pražský časopis), *Poradní svitek* a *Tam-Tam* (oba časopisy českých a slovenských exilových skautů) nebo *Župní zprávy* (zpravodaj Sokolské župy Švýcarsko). Více FORMANOVÁ, Lucie – GRUNTORÁD, Jiří – PŘIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 225–246.

771 ORSÁG, Petr: *Zdeněk Záplata a první kvalitativní vrchol exilového časopisu Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku (léta 1971–1973)*. In: Konečný, K. – Motlíček, T. (eds.): *Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia*. Olomouc 2006, s. 43.

772 Tamtéž.

773 PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Praha – Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava 1990, s. 12.

zkrácený text Prohlášení Charty 77,⁷⁷⁴ ale v úvodním příspěvku nazvaném „Nejsou sami“⁷⁷⁵ i jména všech 257 stávajících signatářů. Ti v něm byli popisováni především jako hrdinní bojovníci s totalitním systémem. Předmětem kritiky bylo sice angažmá řady z nich při budování komunistické diktatury v Československu v padesátých letech, ale jejich odsouzení nebylo tak tvrdé, jako tomu bylo v případě části české menšiny v Rakousku. V komentářích převážila nad minulostí některých chartistů skutečnost, že se jako jedni z mála dokázali postavit normalizačnímu režimu. V dalších vydáních *Zpravodaje* byly zveřejňovány vedle různých dokumentů Charty, které se týkaly konkrétních případů porušování lidských práv v zemi, také rozhovory mluvčích Charty se západními médii nebo reakce politiků na Západě na dění v Československu.⁷⁷⁶

Stejně velká pozornost byla v krajanském tisku ve Švýcarsku věnována krokům, které proti signatářům podnikalo československé normalizační vedení. V člancích byly detailně popisovány projevy perzekuce, šikany a bezpráví, kterým byli chartisté vystaveni ve své vlasti. Například celé čtvrté číslo *Zpravodaje* bylo věnováno zesnulému profesoru Janu Patočkovi, jehož jednání, jak stálo v příspěvku, bylo „v hlubokém souladu s užíší českou duchovní tradicí“ a který vystoupil ze svého „učeneckého ústraní, aby se zastal práva proti bezpráví, hodnoty proti nehodnotě [...] a vzal na sebe čest být hlasem neujařmeného lidství“.⁷⁷⁷ V podobném duchu se o Patočkově účasti v disentu vyjadřovali i další krajanští komentátoři. Pro krajanské hnutí ve Švýcarsku byl rok 1977, jak vychází z analýzy spolkového tisku, „rokem Charty“.⁷⁷⁸ I v následujícím roce, kdy na Západě největší zájem o toto opoziční hnutí opadl, byli zastánci lidských práv hodnoceni v krajanském tisku velmi kladně, což kontrastovalo s kritikou českého a slovenského národa, které režim „znormalizoval“ a donutil k tiché poslušnosti. V úvodním příspěvku věnovaném Chartě k tomu napsal Jaroslav Strnad: „Ale hrdinství, pravda, není možné požadovat od každého a ne vždycky. I to je nutno říci v okamžiku, kdy toneme v oprávněné euforii nad tisícovkou spravedlivých a statečných.“⁷⁷⁹

Pozitivní náhled krajanů na Chartu a na celé disidentské hnutí v Československu byl přitom ve shodě s převládajícím postojem celé majoritní společnosti. Charta inspirovala vznik vůbec první Helsinské skupiny na Západě, jež byla založena v Curychu v únoru 1977 pod názvem Švýcarské helsinské sdružení. Na jeho

774 *Manifest*. Zpravodaj 10, 1977/2, s. 1–2.

775 *Nejsou sami*. Zpravodaj 10, 1977/2, s. 1.

776 *Reakce na Chartu 77*. Zpravodaj 10, 1977/3, s. 10–11.

777 *In memoriam*. Zpravodaj 10, 1977/4, Curych 1977, s. 1.

778 Takto popisuje rok 1977 v biografii Pavla Kohouta i historik Pavel Kosatík. KOSATÍK, Pavel: *Fenomén Kohout*. Praha 2001, s. 319.

779 STRNAD, JAROSLAV: *O Chartě 77. O selhání a právu na sympatie*. Zpravodaj 11, 1977/1, Curych 1978, s. 1.

činnosti se podílely osobnosti z nejrůznějších oblastí švýcarské společnosti.⁷⁸⁰ O tři roky později – v souvislosti s Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě konané v Madridu – se stal Curych základnou i pro Mezinárodní helsinské sdružení, které se zasazovalo o dodržování lidských práv v celém východním bloku.⁷⁸¹ Podpory ve Švýcarsku se dostalo i několika signatářům Charty 77, jako například spisovateli Petru Chudožilovi nebo evangelickému duchovnímu Svatopluku Karáskovi. Oba po nátlaku Státní bezpečnosti opustili začátkem osmdesátých let Československo a ve Švýcarsku našli azyl.⁷⁸²

Nicméně ti, kteří opouštěli Československo v osmdesátých letech – pokud nebyli členy opozičních hnutí – podobné sympatie u krajanů i běžných Švýcarů nenacházeli. Švýcarsko se totiž v té době (v letech 1982–1983) potýkalo s ekonomickou recesí i s nárůstem žadatelů o azyl, a proto pravidla pro jeho udělování zpřísněvala. Zatímco v roce 1985 evidovaly švýcarské úřady 9 700 žádostí o poskytnutí politického azylu, o tři roky později to bylo již 16 700 a počátkem devadesátých let dokonce 41 600 žádostí.⁷⁸³ Změněný přístup švýcarských úřadů k žadatelům potvrdili i nárátoři, kteří se v té době o získání azylu pokoušeli.⁷⁸⁴ Nepodařilo se mi sice zjistit přesné počty československých uprchlíků, kteří se v osmdesátých letech usazovali ve Švýcarsku, nicméně na základě dokumentů Státní bezpečnosti i poskytnutých rozhovorů lze usuzovat, že se jednalo o desítky až stovky osob ročně.⁷⁸⁵ Přitom identifikace těchto lidí s Čechy, kteří do země přišli před více než dekádou v rámci posrpnové uprchlické vlny, byla složitá a jejich spolupráce s českou

780 Mezi zakladatele sdružení patřil duchovní Eugen Voss a novinář Ulrich Kägi. Viz VON GRÜNIGEN, Marianne: *40 Jahre Schweizerische Helsinki Vereinigung. Im Spiegel turbulenter Europäischer Entwicklungen* [online]. Dostupné z: <http://www.shv.ch.org/clubdesk/fileservlet?id=1000045> [cit. 2017-08-28].

781 Tamtéž.

782 Petr Chudožilov opustil ČSSR se svojí manželkou a čtyřmi dětmi v roce 1982. Ve Švýcarsku studoval historii a napsal několik knih, například *Boj o fusekli* (Paseka 1996) nebo *Na velrybě* (Cesty 1990). Od poloviny 80. let rovněž spolupracoval s Hlasem Ameriky. Více *Petr Chudožilov* [online]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1246> [cit. 2017-08-28]. Svatopluk Karásek se stal ve Švýcarsku zástupcem faráře ve sboru v Bonstteten a následně působil ve sboru v Hönggu. Spolupracoval také s Rádiem svobodná Evropa stejně jako s Husovým sborem, který založil Přemysl Pitter. Viz *Svatopluk Karásek (1942) – Životopis* [online]. Dostupné z: http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1001?locale=cs_CZ [cit. 2017-08-28].

783 MAHNING, Hans – WIMMER, Andreas: *Integration without Immigrant Policy. The Case of Switzerland*. In: Heckmann, F. – Schnapper, D.: *The Integration of Immigrants in European Societies. National Differences and Trends of Convergence*. Stuttgart 2003, s. 138.

784 Například Stanislav Kráčmer uvedl v nahraném rozhovoru, že jeho žádost o udělení politického azylu byla v roce 1985 zamítnuta, protože se „*situace změnila a Češi už nebyli bráni jako političtí emigranti*“. Viz Soukromý archiv autora, rozhovor se Stanislavem Kráčmerem, Ženeva 14. 8. 2014.

785 Na počátku 80. let opouštělo Československo na 7 000 osob ročně (v roce 1981 to bylo 7 144) a podle vyprávění nárátorů bylo mezi uprchlíky Švýcarsko jednou z vyhledávaných cílových destinací. Viz BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslávsky kraj)*, s. 62; Soukromý archiv autora, rozhovor se členy Sokolské župy Švýcarské, Zuchwil 21. 8. 2014.

komunitou se rodila jen pozvolna. Mezi oběma skupinami panoval odstup způsobený v řadě případů vzájemným nadměrným očekáváním i odlišným přístupem k integračnímu procesu, jak dokládají nahraná interview. Například v rozhovoru se členy Sokolské župy Švýcarské se vyjádřil první místopředseda a jednatel župy Václav Günter o nově přichozích v osmdesátých letech následovně:

„Co se týče té emigrace, tak tady byla ještě jedna vlna, která přišla začátkem osmdesátých let. To byli – samozřejmě se nedá generalizovat, ale já jsem se setkal s několika lidmi, kteří říkali, že jsme tady delší dobu a že se tady máme velice dobře, a tak: ‚Dávaj, dávaj.‘ Zkrátka, takové způsoby. Samozřejmě, že začínali taky od nuly, jako jsme začínali my, ale aby si činili nárok na nás emigranty, kteří tady byli o deset let dříve, že máme povinnost se o ně postarat [kroutí hlavou]. S tím jsem se setkal několikrát. Nedá se samozřejmě generalizovat.“⁷⁸⁶

S tímto názorem souhlasili i ostatní přítomní členové Sokola, kteří zároveň navázali na uvedenou naraci vlastními příběhy obsahujícími negativní zkušenost s touto „novou“ uprchlickou vlnou. Podobné obtíže ve vzájemných vztazích – ale tentokrát pocíťované ze strany přichozího v osmdesátých letech – zmínil v rozhovoru i Stanislav Kráčmer, který opustil Československo v roce 1983, když mu bylo 28 let, a o dva roky později se svou manželkou usadil v Ženevě. Ve vyprávění vzpomínal nejen na jazykovou bariéru a těžké začátky ve francouzském kantonu, ale v souvislosti s českou komunitou ve Švýcarsku rovněž na bariéru mezi jednotlivými exilovými skupinami:

„V té době jsem se přátelil s Čechy a chodili jsme na závodiště v Onex. Byly tři generace emigrantů – čtyřicátý osmý, šedesátý osmý a my, co jsme přišli potom. Existovaly takové hranice, ti ze čtyřicátého osmého byli nejlepší. To byli možná, že i aristokraté a něco podobného. Ten šedesátý osmý rok to byli doktoři a podobně, co emigrovali. Ti měli školy. Obyčejní lidé – já pocházím z obyčejné rodiny – tak neměli takové možnosti. A my jsme byli ti poslední, taková ti, ne přímo horší, ale byli jsme bráni jako...“⁷⁸⁷

Uvedená „hierarchie“ nevystihovala strukturu českého krajanského hnutí a exilu ve Švýcarsku přesně, nicméně představuje důkaz složitých vztahů, jež v něm existovaly. Identifikace přichozích v osmdesátých letech s Čechy ve Švýcarsku nebyla samozřejmá a cestu ke spolupráci si zmíněné skupiny musely „prošlapat“, například setkáváním na nejrůznějších vzpomínkových akcích nebo společnou podporou disentu v Československu. Lze jen domýšlet, jak by se postoje jednotlivých českých skupin dále vyvíjely, kdyby vše radikálně nezměnily události roku 1989, které přinesly změnu režimu a s ní spojené otevření hranic.

786 Tamtéž.

787 Soukromý archiv autora, rozhovor se Stanislavem Kráčmerem, Ženeva 14. 8. 2014.

7.4 Komparace: Český posrpnový exil ve Švýcarsku a v Rakousku

Ač byl počet posrpnových uprchlíků v obou hostitelských zemích obdobný, jejich vztah k tamějším českým exilovým skupinám byl zřetelně odlišný. Prvním zásadním rysem, který ovlivnil integrační proces i stupeň identifikace s většinovou společností, byla tzv. prostorová koncentrace Čechů přicházejících do obou zemí v rámci exilové vlny roku 1968–1969. V případě Rakouska se více než 80 % nově příchozích usadilo ve Vídni, kde měli zdaleka nejvíce možností sehnat odpovídající zaměstnání či si doplnit vzdělání a kde často žili jejich vzdálení příbuzní. To vše usnadňovalo počáteční integraci posrpnových uprchlíků do rakouské společnosti, ale zároveň komplikovalo identifikaci s místními Čechy, starousedlíky, jejichž stále početná komunita byla od roku 1948 znesvářená a (po opadnutí počátečního nadšení) k novým uprchlíkům nedůvěřivá. Tímto způsobem své pocity z panující situace popsal Petr Cejnar, který do Vídně přišel v roce 1968:

„A bylo to hrozné, protože ta česká menšina, ta, která tu byla před rokem 1948 a ještě sto let zpátky, byla mezi sebou rozhádaná. Kdo přišel v osmašedesátém, byl komunista. Mezi sebou se nestýkali – rivalita. To byla katastrofa, jenom se do toho nemíchat.“⁷⁸⁸

Koncentrace nově příchozích v hlavním městě Rakouska vedla počátkem sedmdesátých let k utvoření nových spolků vedených účastníky posrpnového exilu. Jejich činnost, která se setkala s ohlasem i u rakouské veřejnosti, narazila na nepochopení a chladný odstup u většiny starousedlíků. Ve Vídni tak vedle sebe existovaly tři české menšinové skupiny, jejichž spolupráce z řady důvodů nebyla možná. Posrpnovní uprchlíci, pokud se vůbec účastnili spolkových aktivit, vyhledávali společnost těch, s nimiž sdíleli stejný osud a stejné životní zkušenosti. Signatáři Charty 77 a uprchlíci z Československa v osmdesátých letech nacházeli cestu právě k organizacím posrpnového exilu a účastnili se jejich akcí. Identifikace s národem pro ně zřídka znamenala ztotožnění se s celou českou menšinou. Roli v tom hrál nejen generační rozdíl mezi jednotlivými exilovými vlnami, ale výchovou a zkušenostmi formovaný odlišný pohled na svět. Prostorová koncentrace v jednom městě animozity jednotlivých skupin zesilovala. Řada uprchlíků, buď kvůli strachu z agentů Státní bezpečnosti a nepřátelské politice československého vedení, nebo kvůli psychicky náročnému procesu integrace, nechtěla mít s Čechy nic společného.

Jiné to bylo v případě posrpnových uprchlíků ve Švýcarsku, které se Spolková rada ve spolupráci se Švýcarským střediskem pro pomoc uprchlíků a s kantonálními úřady snažila usadit rovnoměrně v celém Švýcarsku, čímž zatížila jednotlivé kantony péčí o nově příchozí stejnou měrou. Sice i zde vznikly rozsáhlejší české komunity ve velkých městech – Curychu, Basileji a Ženevě – ale tyto skupiny byly

⁷⁸⁸ Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Cejnarem, Vídeň 13. 9. 2011.

relativně stejně početné.⁷⁸⁹ Z hlediska vztahu starousedlíků a posrpnových exulantů byla důležitá situace v krajanských spolcích. Ty v té době procházely generační krizí „objektivně hrozící jejich pozvolným zánikem“;⁷⁹⁰ počet členů všech českých krajanských organizací nepřesahoval v době pražského jara číslo 125. Naproti tomu mohutnost posrpnové exilové vlny, jíž Švýcarsko otevřelo své hranice, neměla kromě maďarské uprchlické krize v moderních švýcarských dějinách obdoby. Příchod tisíců Čechů a Slováků zásadním způsobem ovlivnil a změnil celé krajanské hnutí. A to do takové míry, že historik Arnošt Skoupý hovoří o „transformaci krajanského sdružení ve Švýcarsku v organizaci posrpnového exilu“.⁷⁹¹

V důsledku zániku dvou sdružení, která sdílela kladný poměr ke komunistickému režimu ve vlasti, se většina krajanských spolků sjednotila ve Svazu československých spolků a místní česká komunita tak byla jednotná. V porovnání se situací Čechů v Rakousku, respektive ve Vídni, kde se zastřešující organizaci nepodařilo ustanovit po celou dobu existence komunistického Československa, se jednalo o zásadní rozdíl, který výrazně přispěl k snadnější identifikaci nově příchozích s krajanským hnutím. Ostatně i téměř všichni narátoři, kteří do země přišli po roce 1968, zdůrazňovali ve svých vyprávěních spolupráci s již usdlými krajany, ale současně často zmiňovali jejich malý počet. Na otázku tazatele pátrající po vztahu mezi oběma skupinami odpověděl J. M. následovně:

„Ne, ten vztah nebyl špatný. Dokonce někteří z těch starousedlíků z toho osmačtyřicátého pomáhali té vlně v osmašedesátém, alespoň na úřadech, s překlady, na policii a tak dále. Ne finančně, ne materiálně, ale už to pomohlo hodně. [...] Já jsem některé z nich znal. Nebylo jich ale moc.“⁷⁹²

Pouze v jediném rozhovoru ze čtrnácti, které jsem nahrál během svého terénního výzkumu mezi krajany ve Švýcarsku, popsal narátor rozdíly – v myšlení, zkušenostech i postojích – mezi oběma skupinami. Jednalo se o Jaroslava Havelku, současného předsedu spolku Beseda Slovan v Ženevě, který vztah starousedlíků k nově příchozím vylíčil těmito slovy:

„Já bych neřekl odstup [starousedlíků, pozn. autora]. Já jsem nemínil odstup, ale jen to, že mezi námi jisté ‚observační‘ bariéry byly. To byly skutečné bariéry, které jsou dány historií – životní, zkušenostní. Lidé, kteří odešli [z Československa, pozn. autora] po roce čtyřicet osm, měli jiné myšlení, jinou kariéru, jiná místa ve společnosti, jiné cíle a jiné zájmy než my, kdo jsme přišli později. A oni se na nás dívali s odstupem a analyzovali, z jaké rodiny jste a kdo jste byl.“

789 Nejvíce uprchlíků z Československa se ovšem usadilo v kantonu Curych (2 236 osob), což bylo dvakrát více než v kantonu Bern (1 119) a skoro třikrát více než v kantonu Basel-Stadt/Basel-Land (837). Více viz SKOUPÝ, A.: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*, s. 28.

790 Tamtéž, s. 26.

791 Tamtéž.

792 Soukromý archiv autora, rozhovor s Josefem J., Basilej 21. 8. 2014.

*„Co jsi dělal, když já jsem musel utíkat? A my jsme se také dívali tak na ně. Nikdy to ale nebylo nějak nezdravé, ale lidské a přirozené, a já bych řekl, že i logické.“*⁷⁹³

I když „bariéry“ existovaly podle narátorů i mezi posrpnovými uprchlíky a těmi, kteří se ve Švýcarsku usadili v osmdesátých letech, nikdy vzájemné antipatie nedosáhly takové intenzity, jakou bylo možno pozorovat mezi českými skupinami v Rakousku.⁷⁹⁴ Analýza orálněhistorických pramenů ukázala, že naprostá většina narátorů hodnotila starousedlíky a jejich spolky velmi pozitivně a měla pochopení pro jejich postoje a jednání. Zároveň ti, kteří se do spolkové činnosti nezapojili, měli zájem se s Čechy i nadále stýkat, což platilo především v počátcích integračního procesu, kdy hostitelská země – její lidé, řeč i zvyky – byli nově příchozím cizí.

Ovšem i v případě Čechů ve Švýcarsku se stávalo, že exulanti před spolkovou činností upřednostnili rychlé začlenění se do majoritní společnosti a to je pak někdy vedlo až k nahrazení mateřského jazyka v domácnostech němčinou nebo francouzštinou a přerušení kontaktů s ostatními Čechy, protože tito lidé „chtěli svou minulost odhodit jako kus ošuntělého šatstva“.⁷⁹⁵ Jednalo se o trend pozorovaný i u posrpnových uprchlíků v Rakousku. Na druhou stranu byla mezi posrpnovými exulanty ve Švýcarsku početná skupina osob, která se naopak vědomě angažovala v českých spolcích. Tito lidé vytvářeli i sdružení nová a „dbali tak o udržení české, resp. československé komunity a identity ve Švýcarsku“.⁷⁹⁶ Rozdíl oproti situaci uprchlíků v Rakousku spočíval v charakteru zdejšího krajanského hnutí, které mělo sice v roce 1968 malou a dožívající členskou základnu, zato ale bylo jednotné a otevřené uprchlíkům. Příchod tisíců Čechů a Slováků byl pro něj nejen významným posílením, ale doslova záchranou před zánikem.

7.5 Vyvrácení hypotézy

Z uvedených informací vyplývá, že hypotéza stanovená na počátku této kapitoly, která stavěla vzájemnou nedůvěru a antipatie mezi jednotlivými exilovými skupinami („osmačtyřicátníci“, „osmašedesátníci“, chartisté) na rozdílném vnímání

⁷⁹³ Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Havelkou, Ženeva 13. 8. 2014.

⁷⁹⁴ Vzájemná nevráživost byla nejvíce patrná z nejrůznějších příspěvků ve spolkovém tisku (např.: JONÁŠ, Josef: *Moskva a my*. Vídeňské svobodné listy 23, 6. 9. 1968, s. 1–2). Na složité vztahy uvnitř české menšiny vzpomínal rovněž Heinz Tichy, který byl vedoucím oddělení pro národnostní menšiny při Úřadu spolkového kancléře. Viz TICHY, H.: *Česká národnostní menšina*, s. 275–278.

⁷⁹⁵ Tento jev, kdy uprchlíci začali doma používat němčinu nebo francouzštinu, popsal ve svém proslavu při oslavě 100. výročí Besedy Svatopluk Čech Radana Haina, který byl sám příslušníkem druhé generace českých posrpnových uprchlíků. Archiv Besedy Svatopluka Čecha. *Proslav Radana Hainy. Oslava 100. výročí založení Besedy Svatopluk Čech dne 6. března 2010*. In: Almanach 1910–2010. Curych 2010, s. 2.

⁷⁹⁶ Tamtéž.

národní identity, je z několika důvodů problematická. Je sice pravda, že jednotlivé exilové vlny pojímaly „češství“ jiným způsobem a „být Čechem v exilu“ znamenalo pro každou něco jiného, na druhou stranu nebyl tento rozdílný pohled tím hlavním faktorem, který mezi nimi vytvářel rozpory. Daleko větším problémem byl vztah jednotlivých skupin ke komunistickému režimu v Československu. V Rakousku tak došlo po roce 1948 k rozštěpení české menšiny na dva znepřátelené tábory a vytvoření početné skupiny starousedlíků, kteří stáli mimo ně. Když začaly do Rakouska po srpnu 1968 proudit tisíce uprchlíků z Československa, setkali se tito lidé po počáteční euforii s chladným přijetím od hlavních představitelů místních českých spolků, z nichž jedny trvaly na prvorepublikových tradicích a druhé spolupracovaly s komunistickým režimem. Identifikace posrpnových uprchlíků s nimi byla proto nadměru složitá a výsledkem bylo založení vlastních sdružení, které lépe vycházely vstříc potřebám nově příchozích. Na základě odborné literatury a pramenů je sice možné tvrdit, že existence a činnost prorežimních spolků komplikovala identifikaci nově příchozích s českou menšinou jako celkem, nicméně jednalo se o situaci specifickou pro vídeňské Čechy, a také mezi nimi bychom mohli nalézt jednotlivce, kteří „*dokázali spolupracovat nehledě na spolkové funkce ani politickou orientaci*“.⁷⁹⁷

Posrpnoví uprchlíci se ve Švýcarsku setkali, co se týče místní krajanské komunity, s úplně jinou situací. Vlivem přísné švýcarské imigrační politiky bylo místní krajanské hnutí i přes bohatou historii relativně nepočetné. Navíc 60 % jeho členů bylo v roce 1968 starších 60 let a členská základna hnutí se logicky ztenčovala. Z tohoto důvodu zanikl v krajanském hnutí proud (reprezentovaný ostatně jen dvěma spolky) spolupracující s komunistickým Československem ještě před příchodem posrpnové uprchlické vlny. Invaze vojsk Varšavské smlouvy a následné tisíce uprchlíků, které se Švýcarsko rozhodlo přijmout, zásadním způsobem změnilo krajanské hnutí. Vznikla řada nových spolků a také záběr jejich činnosti se rozrostl do značné šíře. Na mnohém z nových aktivit, jakými byly například založení a vydávání exilového časopisu *Zpravodaj*, se rovněž podíleli starousedlíci. U nově příchozích si vysloužili za svou pomoc vděk a respekt, jak bylo patrné i z vyprávění narátorů. Identifikace s českou krajanskou komunitou ve Švýcarsku byla pro nové exulanty mnohem snazší, než tomu bylo v Rakousku. I když bariéry mezi skupinami existovaly, není možné hovořit u nich o vzájemném nepřátelství

797 Příkladem může být Jan Brabenec. Ten odešel do Vídně v roce 1980 a zde se mu podařilo otevřít vlastní galerii na Spittelbergu – Atelier Jan. Tato galerie, hojně navštěvovaná, se brzy stala jedním z míst, kde se Češi (především nově příchozí) ve Vídni scházeli. V polovině 80. let tu Jan Brabenec spolu se svými přáteli založil spolek Kunst-Kolegium, který se zaměřoval na pořádání kulturních akcí, koncertů, výstav i divadelních představení za účasti umělců z Československa. Nicméně aby do Vídně mohli umělci vycestovat, potřebovali kromě jiného také pozvání, jež jim však Jan Brabenec jako „emigrant“, který byl po roce 1968 téměř rok ve vězení, nemohl poskytnout. A tak oslovil osobu, která se zvaním českých umělců do Vídně měla bohaté zkušenosti – předsedu prorežimního Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku Miroslava Brožáka – a akce se uskutečnila. Viz HAVÁČ, O.: *Nelehké soužití*, s. 154.

či antipatiích. Uvedená hypotéza v tomto případě neplatí. Zbývá tedy otázka nejdůležitější: Jakým způsobem vnímali posrpnovní uprchlíci svou národní identitu? K jejímu zodpovězení je potřeba ještě jedné podkapitoly.

7.6 Národní identita v rozhovorech

Hned v úvodu této podkapitoly musím – v parafrázi na slova již výše uvedeného etnologa Ladislava Holého – zdůraznit, že moje snaha objasnit, co znamená být Čechem v exilu, se vztahuje na ty z exulantů, kteří se za Čechy sami považují.⁷⁹⁸ Ještě jednou navážu na studii Rogerse Brubakera a Fredericka Coopera *Beyond Identity* a k analýze nahraných rozhovorů využiji jimi představenou kategorii sebe-porozumění (*self-understanding*).⁷⁹⁹ Tento subjektivní a autoreferenční termín sice nezachycuje pohled, jak dotyčného vnímají druzí, nicméně je vhodný pro účely této knihy – k popisu české identity jako kategorie praxe, jinými slovy, k zachycení toho, jak konceptualizovali českou identitu v rozhovorech samotní narátoři.⁸⁰⁰

Nyní budu analyzovat tu část rozhovorů, v nichž narátoři odpovídali přímo na dotaz spojený s jejich subjektivním vnímáním národní identity. Rozhovory nezachycovaly jen životní příběhy narátorů, ale obsahovaly i tazatelovu explicitní otázku vztahující se k národní identitě. Z vyprávění narátorů bylo patrné, že v nich existovala – navzdory různým významům přiřazovaným pojmu česká identita – přece jen společná nit, která spojovala jednotlivé narace rekonstruující „češství“ narátorů. Jako návod při psaní následujících řádků mi sloužily závěry jedné z nejlepších analýz české povahy, kterou podal Ladislav Holý ve své studii *Malý český člověk a skvělý český národ*, zmíněné již v jedné z předchozích kapitol.

7.6.1 Český jazyk

Režisérka Zuzana Brejchová, s níž jsem vedl v úvodu připomenutý rozhovor v kavárně Ritter, na konci našeho setkání na přímou otázku, zda se po letech strávených v Rakousku cítí jako Češka, nebo Rakušanka, odpověděla:

„Já jsem rakouská občanka a původem Češka. Čeština je moje mateřština. A mám různé funkce, které mám jak pro menšinu, tak pro lidi z rakouských organizací.“⁸⁰¹

798 HOLÝ, L.: *Malý český člověk a skvělý český národ*, s. 15.

799 BRUBAKER, R. – COOPER, F.: *Beyond Identity*, s. 18.

800 “[...] First, it is a subjective, auto-referential term. As such, it designates one’s own understanding of who one is. It cannot capture others’ understanding [...]” In: BRUBAKER, R. – COOPER, F.: *Beyond Identity*, s. 18.

801 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 9. 9. 2011.

Tato její odpověď výstižně vyjadřuje vnímání dané problematiky jak ze strany ostatních narátorů, tak i řady dalších Čechů, s nimiž jsem se seznámil v průběhu terénních výzkumů, ale kteří nahrávání společného rozhovoru z nejrůznějších důvodů odmítli. V uvedené naraci je obsaženo hned několik rovin, které kromě pohledu narátorky na národní identitu odrážejí i úspěšný integrační proces, jímž procházela paní Brejchová spolu s dalšími tisíci Čechy a Slováky během uplynulých padesátých let. Analýza úryvku ukázala důraz, který narátorka v prvé řadě kladla na dvě věci – na občanství („*Já jsem rakouská občanka*“) a místo narození („*a původem Češka*“). První část výpovědi představovala ztotožnění se s rakouským státem a byla potvrzením úspěšné integrace do rakouské společnosti, druhá odkazovala ke konceptu českého národa, jehož příslušníkem se člověk stává narozením.⁸⁰²

Důležitá, ne-li nejdůležitější, byla pak třetí část narace, věnovaná českému jazyku („*Čeština je moje mateřština*“), protože právě důraz na český jazyk představoval pro bývalé účastníky exilu základní kámen české identity v zahraničí. Kdo pozbyl mateřský jazyk, nebyl již ostatními považován za součást českého exilu ani českého národa. Schopnost plyně se česky dorozumět, spisovně psát a také předat jazyk svým potomkům tvořila ústřední bod naprosté většiny odpovědí vztahujících se k české národní identitě. Ztráta jazyka v průběhu integračního procesu se hodnotila jako pozbytí vlastní české identity, jako ztráta „českého já“. Ostatně během druhého rozhovoru, který jsem s paní režisérkou nahrával o dva roky později, byl význam jazyka zmíněn daleko explicitněji. Na mou otázku, co pro ni znamená česká identita, co je pro ni z tohoto hlediska důležité, Zuzana Brejchová odpověděla:

„Jazyk. Každopádně jazyk. No a [přemýšlí] pak nějak kultura, ze které člověk vychází.“⁸⁰³

Jazyk jako nezbytný předpoklad „češství“ zmiňovali všichni další narátoři bez ohledu na to, zda se usadili v Rakousku, nebo Švýcarsku. Na ústřední úloze češtiny pro zachování národního povědomí se byli posrpnovní exulanti navíc schopni shodnout s Čechy, kteří již v exilu žili, nebo do něj odešli až v sedmdesátých a osmdesátých letech. Skupinovou sounáležitost Čechů v exilu ale utvářely i jiné prvky než pouze jazyk. Pro část exulantů, kteří byli katolického vyznání, byla zásadní příslušnost k české farnosti v hostitelské zemi,⁸⁰⁴ pro členy Sokola byla zase ne-

802 Stejně zjištění, které se týkalo konceptu české identity, přinesl i výzkum Ladislava Holého mezi Čechy na počátku 90. let. Čechem byl podle oslovených respondentů ten, kdo se narodil v Čechách nebo na Moravě českým rodičům a mluvil plyně česky. Viz HOLÝ, L.: *Malý český člověk a skvělý český národ*, s. 63.

803 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 17. 9. 2013.

804 V Rakousku se jednalo o římskokatolickou farnost ve Vídni, kterou dnes spravuje vedoucí České duchovní služby v Rakousku. Ve Švýcarsku působila v několika kantonech (Curych, Winterthur, Bern, Aarau a Luzern) Česká katolická misie, která je zde činná dodnes.

zbytnou součástí jejich „českého já“ členství v této organizaci. Nicméně jazyk byl hlavním – a mnohdy také jediným – prvkem, který všechny rozdílné české exilové skupiny spojoval. Dokonce i v případech, kdy se bývalí exulanti neúčastnili spolkové činnosti ani jiných krajanských aktivit, udržovali na individuální bázi kontakt s ostatními Čechy, aby „*nezapomněli jazyk*“.⁸⁰⁵ Byl to spisovný český jazyk, jeho bezchybné ovládání a používání, co v očích narátorů zakládalo právo se i po letech života za železnou oponou dál považovat za součást českého národa. Ve stejné míře kladli exulanti důraz na to, aby mateřský jazyk dobře ovládaly jejich děti, případně i jejich vnoučata. Důležitou roli proto hrály české školy ve Švýcarsku a Rakousku, respektive Školský spolek Komenský ve Vídni,⁸⁰⁶ spravující českou školu v rakouském hlavním městě, a Česká doplňovací škola v Curychu, založená posrpnovými uprchlíky v sedmdesátých letech.⁸⁰⁷ Na důležitost vzdělávání dětí v českém jazyce vzpomínala Zdena Kasparová:

*„Vnučce má rakouského tatínka a českou maminku, tak jsem si vždycky přála, aby chodil do české školy. Zprvče jsme tady měli k němu děvče ze Znojma, které ho naučilo první slova... Vlastně můj vnuk uměl dřív mluvit česky než německy, tak to je. [...] A potom kvůli babičce ho holt dali do české školy [Školského spolku Komenský, pozn. autora]. To byl můj největší sen.“*⁸⁰⁸

České školy podle pamětníků předávaly dětem prostřednictvím obětavých učitelů nejen základy českého jazyka, zvyků a kultury, ale také u nich vytvářely národní povědomí a upevňovaly skupinovou solidaritu, která jim podle jejich slov vydržela dodnes. Vědomí sounáležitosti s českým národem pak tato generace předávala dále mladší generaci rakouských a švýcarských občanů s českými kořeny.⁸⁰⁹

805 Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

806 Problémem pro mnohé exulanty byla podpora školy ze strany komunistického režimu v Československu. Mnozí tak své děti do české školy neposílali a snažili se předávat český jazyk dětem především v rodinách. K tématu českého školství mohou odkázat na práce české historičky Vlasty Valešové, která je zároveň správkyňou archivu Školského spolku Komenský. Například VALEŠ, V.: *Videňští Češi včera a dnes*.

807 Česká (respektive Československá) doplňovací škola byla založena na počátku 70. let členy Besedy Svatopluk Čech v Curychu. Podle pramenů nalezených v archivu Besedy Slovan existovala škola mezi lety 1971–1978, kdy v ní vyučovalo na dobrovolné bázi pět učitelek. První ředitelkou zde byla Valerie Machulková a v této době do školy docházelo každou sobotu více než 40 žáků ve věku od 6 do 14 let. Podle jiných zdrojů byla škola v provozu až do poloviny 80. let a absolvovalo ji více než 80 dětí. Viz KRAUS, Jiří: *Výstava o historii Svazu čs. spolků ve Švýcarsku*. Zpravodaj 48, 2015/5, s. 6. Viz dále Archiv Besedy Slovan, Přehled významnějších akcí, Česká doplňovací škola (1971–1978), s. 34. Chodu školy napomáhal i její spoluzakladatel Přemysl Pitter. O české škole a Pittrovu působení v ní existuje studie: MAŘASOVÁ-HOLÁ, Marie: *Husův sbor Čechů a Slováků a Československá doplňovací škola v Curychu*. In: PASÁK, T. (ed.): Přemysl Pitter. Život a dílo. Sborník referátů a diskusních příspěvků z mezinárodního semináře konaného dne 27. 3. 1993 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze. Curych – Praha 1994, s. 72–77.

808 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zdenou Kasparovou, Vídeň 7. 9. 2011.

809 Radim Haina, který absolvoval Českou doplňovací školu, se v proslovu k výročí Besedy Svatopluka Čecha vyjádřil následovně: „Mnozí z mých dnešních přátel ji navštěvovali a položila základ k tomu,

Význam českého jazyka pro český exil nepotvrzovali ovšem jen pamětníci. Výzkum Lenky Kosové, uskutečněný prostřednictvím dotazníkového šetření mezi posrpnovými uprchlíky ve Švýcarsku, kterého se zúčastnilo sto respondentů,⁸¹⁰ prokázal důležitost mateřštiny pro udržení pocitu sounáležitosti se zemí původu. Na otázku, zda se exulanti snažili při výchově dětí předat jim hodnoty české nebo slovenské kultury, odpověděli téměř všichni dotázaní (98,7 %) *ano* a z nabízených možností české kultury na první místo zařadili *řeč* (81 %) a až na druhé *zvyky a tradice* (59,5 %).⁸¹¹

Jiné to bylo s ovládnutím cizího jazyka. Přestože si většina exulantů postupem času uspokojivě osvojila jazyk hostitelské země či kantonu, cizí přízvuk je často stavěl i po letech života do role „integrovaných cizinců“, kteří byli sice považováni za součást domácí společnosti, ale nezapadali zcela do rakouského či švýcarského společenství. Ani po desetiletích života v zemi nebyli částí majoritní společnosti vnímáni stejně jako rodilí Rakušané nebo Švýcaři.⁸¹² Situace byla pro exulanty z tohoto hlediska o poznání složitější ve Švýcarsku, kde bylo pro mnohé velmi obtížné se naučit plynně *Schwyzerdütsch*, jak potvrdovala v nahraném rozhovoru třeba Iva Gikalová:

„*Otec vždycky říkal: ‚Musíš se asimilovat. Musíš být jak Švýcaři. Musíš mluvit švýcarsky!‘ Nemluvím ‚švýcarsky‘. Protože mám tak hrozný přízvuk, tak si říkám, že to těm lidem nemůžu dělat. ‚Švýcarsky‘ mluvím jenom s holičem nebo prodáváčem, jinak mluvím normální němčinou. Asi se tedy cítím více Češkou, s tím, že tam [ve Švýcarsku, pozn. autora] žiju a jsem tak trochu za ‚exota‘.*“⁸¹³

Jazyk tak nejenom pomáhal utvářet a udržovat českou skupinovou solidaritu v exilu, ale také část nově příchozích odděloval neviditelnou bariérou od většinové společnosti.

aby alespoň generace vnuků dostala do vínku něco ze starého domova.“ Archiv Besedy Svatopluka Čecha. *Proslov Radana Hainy. Oslava 100. výročí založení Besedy Svatopluk Čech dne 6. března 2010.* In: Almanach 1910–2010. Curych 2010, s. 2

810 Vyhodnocováno bylo 79 odpovědí. Viz Kosová, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 101.

811 Tamtéž, s. 106.

812 Výzkumem vlivu cizího přízvuku na integraci do německé společnosti se v současnosti věnuje tým vědců z katedry sociologie z univerzity Otto-Friedricha v Bambergu (Otto-Friedrich-Universität Bamberg). Více viz *Foreign accents and immigrants' labor market integration* [online]. Dostupné z: <https://www.uni-bamberg.de/sozstruk/forschung/foreign-accents/> [cit. 2017-01-10].

813 Soukromý archiv autora, rozhovor s Ivou Gikalovou, Brno 15. 9. 2014.

7.6.2 Česká kultura

Řada narátorů vedle jazyka spojovala udržování české identity s českou kulturou. Stejně jako identita nebo paměť je i pojem kultura charakterizován řadou definic určených tematickým či oborovým zaměřením jednotlivých badatelů. V této knize se budu zabývat českou kulturou ve významech, jaké jí dávali ve vyprávěních narátoři. Etnolog Ladislav Holý ve své již vícekrát zmíněné studii definoval českou kulturu jako „komplex mlčky sdílených vědomostí, idejí a představ vyjádřených prostřednictvím znaků a symbolů, které Čechům umožňují vzájemně smysluplně komunikovat“.⁸¹⁴ Přestože se kultura jednotlivých regionů nebo různých sociálních tříd liší, existuje podle Holého u Čechů „pocit kulturní stejnorodosti“.⁸¹⁵ Nahrané rozhovory daly tomuto tvrzení za pravdu. Jednoznačně z nich vyplývá, že pojem „česká kultura“ představoval pro účastníky výzkumu ve všech případech „vysokou národní kulturu“, představovanou českou literaturou, filmem, divadlem či hudbou. Není bez zajímavosti, že narátoři žijící téměř padesát let mimo Československo, vnímali českou kulturu vedle jazyka jako jeden ze zásadních prvků české identity, a právě udržování české kultury bylo jednou z hlavních náplní činnosti českých spolků v exilu.

7.6.2.1 Spolky a kulturní aktivita

Kultura a kulturní aktivity mající často politický a protirežimní obsah tvořily hlavní náplň činnosti českých spolků v Rakousku a Švýcarsku po roce 1968. Z pramenů nacházejících se v archivech jednotlivých krajanských spolků⁸¹⁶ bylo zřejmé, že velkou část jejich činnosti tvořily právě nejrůznější kulturní aktivity – například autorská čtení českých spisovatelů žijících v exilu, diskusní přednášky předních exilových intelektuálů, promítání československých filmů nebo výstavy českých umělců. Zprostředkování a udržování české „vysoké“ kultury (především těch jejích prezentací, které byly v Československu komunistickým režimem zakázány) bylo jedním z hlavních cílů českých menšinových organizací jak ve Švýcarsku, tak v Rakousku.⁸¹⁷

Často se s těmito cíli pojila snaha pomáhat nově přicházejícím československým uprchlíkům, nebo disidentským skupinám v bývalé vlasti.⁸¹⁸ Příkladem spol-

814 HOLÝ, L.: *Malý český člověk a skvělý český národ*, s. 18.

815 Tamtéž.

816 Například Archiv Besedy Slovan, Přehled významnějších akcí, s. 1–58; Archiv Besedy Svatopluka Čecha. Almanach 1910–2010. Curych 2010, s. 1–31.

817 O aktivitách jednotlivých menšinových organizací viz BASLER, H. – BRANDEIS, M. – KROUPA, J. – STAREK, J. (eds.): *Videňští Češi 1945–2005*.

818 České menšinové spolky v podpoře disidentů výrazně doplnil Rakouský výbor solidarity s ČSSR (CSSR-Solidaritätskomitee), který založil rakouský publicista Georg Breuer v roce 1970 a s nímž spolu-

ku s tímto profilem, jehož náplní byly kulturní aktivity, často s politickým podtextem, byl ve Vídni působící Kulturní klub Čechů a Slováků v Rakousku. Jeho pozdější člen Ivan Medek vzpomínal na akce Klubu takto: „*Zásluhou [Přemysla Janýra, pozn. autora] se podařilo vytvořit v Kulturním klubu neobyčejně tolerantní ovzduší a pak ovzduší eminentně kulturní. Programy, které tam dělal, měly zcela záměrně jakoby vyšší úroveň.*“⁸¹⁹ Pozvání Klubu přijímali přední představitelé českého exilu – Karel Kryl, Erazim Kohák, Radomír Luža, Pavel Kohout, Zdeněk Mlynář, Jiří Němec, Karel Kaplan a řada dalších.⁸²⁰ Klub se díky široké síti kontaktů Přemysla Janýra zařadil v sedmdesátých a osmdesátých letech mezi nejvýraznější exilové organizace.

Ve Švýcarsku s přílivem posrpnové uprchlické vlny došlo v krajanském hnutí k velkému rozšíření a diferenciaci spolkových aktivit. Arnošt Skoupý dělí ve své studii spolky do několika typů podle jejich zaměření na „*sportovní (Sokol), sdružení povahy politické (Západoevropská pobočka Konfederace bývalých politických vězňů), kulturní (SVU), konfesijní (Communo nova bohemika), nadační (Lvíčata Lausanne) [...] a odborně stavovské (Česko-slovensko-švýcarská zdravotnická společnost a rovněž Československo-švýcarská společnost právníků v Curychu)*“.⁸²¹ Obdobná typologie platila i pro spolky v Rakousku a Vídni a stejně jako v těch ve Švýcarsku v nich hrála česká kultura, jak napovídají archivní prameny, nezastupitelnou roli.⁸²² Vedle Společnosti pro vědu a umění a tradičních spolků založených na počátku století, pro něž byly besedy, plesy, vzpomínkové akce a jiné kulturní aktivity hlavní náplní činnosti, působil ve Švýcarsku od roku 1975 taneční soubor Folklor 75 z Curychu, který sdružoval druhou generaci československých uprchlíků se zájmem o folklorní tance z Moravy, Čech a Slovenska.⁸²³ V již zmíněném výzkumu Lenky Kosové zařadila více než polovina respondentů na třetí místo z hlediska důležitosti pro zachování české identity (za *český jazyk a tradice*) *českou kulturu – literaturu, výtvarné umění a hudbu* (54,4 %). Tuto českou „vysokou“ kulturu se respondenti snažili předat svým dětem, aby v nich upevnili jejich „české já“.⁸²⁴

pracovala řada Čechů žijících ve Vídni, jako Ivan Medek nebo Zdeněk Mlynář. Za dobu své existence se organizátorům podařilo nashromáždit více než 1,7 milionu šilinků pro oběti represí v Československu. Viz STAREK, J.: *Česká menšina*, s. 314.

819 BASLER, H.: *Kulturní klub Čechů a Slováků v Rakousku*, s. 369.

820 Tamtéž, s. 381–394.

821 SKOUPÝ, A.: *Krajanské spolky jako způsob adaptace*, s. 110.

822 Viz Zpravodaj, roč. 1–21. Dále pak již zmíněné prameny: Archiv Besedy Slovan, Přehled významnějších akcí, s. 1–58; Archiv Besedy Svatopluka Čecha, Almanach 1910–2010, s. 1–33.

823 Podle webových stránek souboru se dnes na cvičeních a vystoupeních podílí vedle Čechů, Slováků, Švýcarů i Němci, jeden Belgičan a Američan. Spolek se účastní festivalů a soutěží i v zahraničí, a jak je možné se zde dočíst, „*tleskají nám na švýcarských či mezinárodních (např. Německo, Francie), veřejných i soukromých pódiiach*“. Spolek patří mezi nejpopulárnější české a slovenské spolky ve Švýcarsku. Více viz *Soubor* [online]. Dostupné z: <https://www.folklor75.ch> [cit. 2017-10-14].

824 KOSOVÁ, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 106.

7.6.2.2 Česká kultura v naracích

Na význam české kultury, opět ve spojitosti s českým jazykem, poukazovali také mnozí narátoři. Skrze kulturu a jazyk tematizovali svou českou identitu a jejich prostřednictvím se identifikovali s českým národem v zahraničí. Takto českou identitu charakterizovala Helena Baslerová:

„[Přemýšlí]. Já bych řekla, že pro českou identitu – i když zase z úředních důvodů je důležité, jakou máte státní příslušnost – ale zůstala bych u toho jazyka. Jazyk je skutečně důležitý. Je potřeba jej aktivně používat. Jsem přesvědčená, že je také důležité, aby člověk neztratil sounáležitost s bývalou vlastí a informoval se o dalším [jejím, pozn. autora] rozvoji, a to jak na poli kulturním, politickém i hospodářském. To znamená například alespoň číst noviny a české knihy, navštěvovat české filmy či divadla. [...] Jsme přesvědčeni, že právě ten jazyk, ta čeština, je velice důležitá. Ten jazyk pomáhá identitě.“⁸²⁵

Uvedená narace potvrzuje, že i v případě české kultury byl pro mnohé narátory český jazyk tím hlavní poutem, skrze nějž docházelo k identifikaci s vlastním českým. Český jazyk vetkán do české „vysoké“ kultury – obsažen v českých knihách, filmech i hudbě – byl nejvýraznějším společným jmenovatelem spojujícím všechny narátory s jejich českými kořeny. Česká identita v exilu byla postavena na udržování českého jazyka prostřednictvím nejrůznějších složek české kultury. Být Čechem v exilu znamenalo zachovávat jazyk svých rodičů, jazyk země, ze které člověk pocházel. I tehdy, kdy exulanti nebyli organizováni v žádném krajanském spolku, bylo jejich vzájemné setkávání motivováno udržováním a používáním společného jazyka, jak dokládá následující narace Karla Kukala:

„Asi takhle, co se exulantů týká. Byly případy, kdy se oženili nebo vdaly za Švýcary a ti se částečně i odrodili. Ale jinak Češi, i když třeba nejsou členy žádných spolků, tak rodiny se tu a tam schází, česky si popovídají, zatančují, zazpívají, zahrají si mariáš [smích]. Řekl bych, že si většinou tu řeč a takové to cítění většina z nich udržela.“⁸²⁶

O „českém cítění“ dle účastníků výzkumu do značné míry vypovídalo používání českého jazyka. Narátoři se považovali stále za Čechy právě proto, že byli schopni i po letech strávených v exilu bezchybně mluvit a psát česky. A naopak ti, kteří již češtinu nepoužívali, nejenže se sami za Čechy považovali jen zřídka, ale za je Čechy nepokládalo ani jejich okolní české prostředí; to poukazovalo na jejich asimilaci, popřípadě „odrození“. Ztráta jazyka totiž představovala jak ztrátu spojení s českou kulturou, tak ztrátu sociálních kontaktů s ostatními Čechy v exilu. Brubakerovo a Cooperovo „sebe porozumění“ Čechů jako příslušníků českého národa žijících

825 Soukromý archiv autora, rozhovor s Helenou Baslerovou, Vídeň 19. 9. 2013.

826 Soukromý archiv autora, rozhovor s Karlem Kukalem, Bern 25. 10. 2013.

v exilu bylo tedy výrazně spojeno s českým jazykem. Za Čechy se v exilu považovali (a mohli považovat) jen ti, kteří během integračního procesu neztratili klíč k české identitě – český jazyk.

Složitější situace nastala u druhé generace bývalých českých uprchlíků, pro niž byla země jejich rodičů již do značné míry cizí. Nic na tom nezměnil fakt, že rokem 1989 se otevřely její hranice a oni spolu se svými rodiči mohli Československo pravidelně navštěvovat. Nejvýstižněji problém týkající se „českého citění“ potomků někdejších uprchlíků popsala v rozhovoru Marie Fischerová na příkladu svých dětí, s nimiž se po sametové revoluci opakovaně vracela do Čech:

„A navíc, když byly v Čechách, tak tam byly dost izolované, protože to pro ně byl [přemýšlí] cizí svět. I když jsme mluvily česky! Ale viděly, jak se lidé chovají v obchodech a k sobě navzájem, a bylo to prostě jiné. Nedá se jednoduše říct, že se jim tam líbilo, protože se mnou chodily do ZOO a do kina a viděly S tebou mě baví svět a takové ty české klasiky. Krtečka například, ten se jim třeba líbil. Ale jinak to pro ně byl úplně cizí svět. Přesto, že měly maminku Češku. V tom je taková určitá tragédie. A nemyslím si, že by se to úplně podařilo, i kdyby byli oba rodiče Češi. Není možné jim tu identitu jen tak předat. Nebo ji v nich probudit, stejně jako nelze jen tak v nich probudit soucit s národem.“⁸²⁷

I v této naraci byla česká identita spojena s českým jazykem („I když jsme mluvily česky!“) a kulturou („a viděly S tebou mě baví svět a takové ty české klasiky“), ale zároveň v ní narátorka poukazovala na některé ze zásadních otázek, které byly a dodnes jsou spojeny s životem v zahraničí. Jak zachovat či vytvořit v dětech pocit sounáležitosti s národem a se zemí rodičů? A jak přivést mladé lidi ke spolkové činnosti? Způsobů může být celé řada – od státem sponzorovaných výměnných programů až po zprostředkovávání studia v České republice – ale výsledek bude vždy, i přes veškerou snahu rodičů, nejistý.

827 Soukromý archiv autora, rozhovor s Marií Fischerovou, Bern 19. 8. 2014.